

Parasztokból kurucok:
A Rákóczi-néphagyományok megalkotása Északkelet-
Magyarországon a huszadik században

Jelige: Anna Pavlova

Tartalomjegyzék

I. Előszó	3
II. A Ferenczi—Molnár-féle szabolcsi néphagyomány-gyűjtés	5
III. A szabolcsi kutatás anyaga, mint néphagyomány	7
<i>III.1. Az 1972-es és 2003-as vajai kötet.....</i>	<i>7</i>
<i>III. 2. Bizonytalanságok és kételyek.....</i>	<i>10</i>
IV. Néphagyomány vagy magaskultúra?	14
<i>IV.1. A prózai anyag</i>	<i>14</i>
<i>IV.2. A verses anyag</i>	<i>21</i>
<i>IV 3. A Rákóczi-ról és szabadságharcáról szóló népi tudás rétegződése</i>	<i>23</i>
V. A szabolcs-szatmári kutatás és Gellner modernista nacionalizmuselmélete	25
VI. Siker vagy kudarc?	27
VII. Tudatos hagyományteremtés: a szabolcs-szatmári Rákóczi-néphagyományok „legyártása”	28
VIII. Zárszó.....	32
IX. Irodalom- és forrásjegyzék	34

I. Előszó

Az emberek fejében a néphagyomány afféle láthatatlan történelmi köldökszinór, mely összeköti a történetekben szereplő hősöket, a mesélő és befogadó nemzedékkel. A generációk közötti folytonosságot biztosítja. Eredendő érték, ami csorbíthatatlanul maradt ránk: az adatközlők, akiket a kemence szélén üldögélő öregeknek szokás képzelni, elmondják a történeteket a gyűjtőknek, amit azok változtatás nélkül lejegyeznek, és a városi embervégül szépen illusztrált keményfedeles kötetekben fér hozzá. A falu legsajátabb kultúrterméke, amit a város, a magaskultúra nem befolyásolt, legfeljebb csak fogyasztott. A néphagyomány egy darabka vidék a legistállószagúbb értelemben.

II. Rákóczi Ferenc és kurucai is azon nemzeti hőseink közé tartoznak, akik emlékezetét a nép is megőrizte, így több kötetnyi népköltészeti alkotást gyűjthettek össze és adhattak ki róluk etnográfusaink. És hogy micsoda jelentősége van ennek a nép hagyományörzésnek, azt jól jelzi egy művelt laikusnak, Ravasz László dunamelléki református püspöknek az 1935-ben publikált Rákóczi-emlékkönyvben kifejtett álláspontja. Így fogalmaz: *„Rákóczi alakja nem csak egy történeti személy, akit tudomásul kell és lehet venni, hanem a nemzet lelkének egy olyan alkotása, amelynek létjogosultsága csak félig alapul a történelmi adottságon, félig onnan származik, hogy egy nemzet rendesen mítoszképzéssel, azaz hősein keresztül táplálja önmagát.”*¹ A Rákóczi-szabadságharc élénk népi emlékezete tehát bizonyítéka annak, hogy a parasztokban minden külső ráhatás nélkül is élt a magyar szabadságküzdelmek melletti elkötelezettség, azaz a nemzeti öntudat.

A jelek szerint ezen a tiszteletreméltó, ámde kissé régimódinak tűnő állásponton volt Ferenczi Imre néprajzkutató és Molnár Mátyás, a vajai Vay Ádám Múzeum egykori igazgatója is, amikor elhatározták, hogy 1961-1962 telére kutatást szerveznek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, hogy a teljesség igényével feltárják a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatos helyi néphagyományt.²

Gyűjtésükből két válogatáskötet jelent meg, a másodikban olvasható az alábbi vers:

*„Kuruc Kassa terén kísértetek járnak
Nagy Rákóczit őrzik imbolygó cseh árnyak
De hiába őrzik, messze szállt a lelke
Rég elhagyta sírját.”*³

¹RAVASZ László 1935: 405.

²MOLNÁR Sándor 2003:22..

Első olvasás után is egészen nyilvánvaló, hogy az idézet nem lehet a 18. század óta kialakult néphagyomány része. A szöveg – szorosan véve – Rákóczi kassai nyughelyének szimbolikus kiüresedéséről számol be, vagyis a legkorábbi történeti esemény, amire utalást tartalmaz, Rákóczi 1906. évi kassai újratemetése volt.

A kötet alapját képező kutatás nyersanyagában egy nyíregyházi adatközlőnél szintén megtaláltam a verset. Ez esetben további sorokat tartalmazott:

*„Kuruc Kassa felé kísértetek járnak
Nagy Rákóczit őrzik imbolygó cseh árnyak
De hiába őrzik, messze szállt a lelke
Rég elhagyta sírját, ma Horthynak hívják
Háromszínű zászlót ő fogja kitűzni
Kéklő hegy ormán.”⁴*

Nyilvánvaló, hogy ugyan annak a versnek a teljes lezárást tartalmazó változatáról van szó. Ennek fényében viszont tudomásul kell vennünk, hogy még 1906-nál is későbbi keletkezésű alkotásról van szó: a Rákóczi-Horthy metaforából, a burkoltan, mégis félreérthetetlenül megfogalmazott revíziós igényből és a cseh(szlovák) kísértetek átmeneti „térfoglalására” tett utalásból világos, hogy csakis 1920 után keletkezhetett a szöveg. Persze így sem zárhatjuk ki, hogy autentikus néphagyományról van szó, legfeljebb nem olyan ősrégiről, mint amit vártunk volna. Ez csak annyit jelent, hogy a vers jobban illene egy Horthyt, esetleg Trianont övező hagyománykörbe, már ha valaha is volt ilyen, mint a Rákócziéba. Kissé gyanús azonban, hogy két egymástól időben ilyen nagy távolságra élő, ennyire eltérő történelmi szerepet betöltő személyt állít párhuzamba a nép. Túl absztrakt megoldásnak tűnik ez ahhoz, hogy ne tegyük fel a kérdést: valóban a nép műve volt ez a vers? Hát nem az volt. A Ferenczi-Molnár-kuatásból idézett vers valójában egy Szathmáry István nevű költő tehetségét dicséri, eredeti címe pedig *Rákóczi földje*. Ahhoz, hogy széles körben ismertté vált, és a szabolcsi adatközlőkajkáról lejegyezhető volt, bizonyára nagyban hozzájárult, hogy 1920-ban Rákóczi Szövetség akkori, a trianoni hangulat hatására irredentává lett vezetésében aktív szerepet játszó Murgács Kálmán megzenésítette.⁵

Jogosan merül fel ezek után az olvasóban, hogy vajon a többi összegyűjtött történet és lírai alkotás olyan kétséget kizáróan néphagyomány-e, mint ahogyan azt a kutatás beállítja és ahogyan gondolni szokás?

Dolgozatomban ennek járok utána, hogy elmesélhessem a Rákóczi-hagyományok kitalálásának történetét. Az 1961-62-es Szabolcs-Szatmár megyei kutatás eredményeinek

⁴Gyűjtötte: Kovács Júlia; adatközlő: nincs megnevezve Nyíregyháza 1962. Vay Ádám Múzeum dokumentumai. Adattári szám: 71-75. Ezen belül az anyag rendezetlen, így a továbbiakban a gyűjtők az adatközlők és a települések nevével valamint a lejegyzés dátumával hivatkozom

⁵KOVÁCS Ákos 2005: <http://ketezer.hu/2005/06/musica-pannonica/> (utolsó letöltés: 2014. 10. 26)

dekonstruálására vállalkozom úgy, hogy a vizsgálat néprajzi szemléletét történeti szemlélettel váltom fel és a modernista nacionalizmuselméletekre támaszkodom. Azt próbálom meg bizonyítani, hogy a szabolcsi nép nem azért zárta szívébe Rákóczit, mert küzdelmével annyira azonosult, hanem azért, mert az egyszerű embereket jóval az események után lelkes hazafivá, magyarrá nevelték. Hogy Eugen Weber nevezetes könyvének címét (*Peasants into Frenchmen*) parafrázáljam: parasztból kuruccá alakultak át. És, mint látni fogjuk, kurucságukon ott viselték a nyomát minden rezsim elképzelésénél arról, hogy is kell gondolkodnia egy kurucnak.

II. A Ferenczi—Molnár-féle szabolcsi néphagyomány-gyűjtés

Ahogy már korábban említettem, Ferenczi Imre és Molnár Mátyás vállalkozott a Szabolcs-Szatmár megyei Rákóczi-néphagyományok összegyűjtésére. A helyszín kiválasztásának oka egyértelmű volt. Ahogy Molnár Sándor, Molnár Mátyás fia, a vajai Vay Ádám Múzeum jelenlegi igazgatója fogalmazott: „*A mi vidékünk volt a bölcsője és a temetője is a Rákóczi-szabadságharcnak. Ez magyarázatot ad arra, hogy miért ilyen gazdag e vidék kuruc kori néphagyománya.*”⁶

Kezdeményezésük ennek ellenére nem volt egyedülálló. Az 1950-es években Ferenczi Imre már szervezett egy gyűjtést a témában, Abaúj-Zemplén megyében. Az eredmények összegzésére 1960-ban készült egy tanulmány.⁷ Mivel itt nagyon gazdag anyagot sikerült összegyűjteni, Ferenczi indokoltnak látta a szabolcs-szatmári⁸ vizsgálatot a terület Rákóczi-szabadságharcban történő hasonlóan aktív szerepvállalása miatt.⁹

A szabolcsi gyűjtésnek más oka is volt a harci cselekmények helyi vonatkozásán kívül: a már korábban elvértve lejegyzett néhány monda helyett most teljes körű összeírást szerettek volna a gyűjtők.¹⁰ Azonban a felmérés területi határainak megválasztása megkérdőjelezhető. Szabolcs-Szatmár megye egy az 1950-es megyerendezéskor mesterségesen létrehozott közigazgatási egység. Tehát történetileg nem összetartozó terület, épp csak a tízedik születésnapját ünnepelte. Valamint néprajzilag sem egységes: a nyírség, a rétköz és a tiszahát

⁶ MOLNÁR Sándor 2003:10.

⁷ Az említett tanulmány: Ferenczi Imre: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia*. 1960. 389-436.

⁸ A terület a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe, amely 1989-ig a Szabolcs-Szatmár megye nevet viselte.

⁹ FERENCZI Imre—MOLNÁRMátyás1972: 11.

¹⁰FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 10.

találkozásánál fekszik. A kutatás azonban hiába szorítkozott egy újonnan kitalált megyére, mégis hatalmas szerepe volt a Rákóczi- és a kuruc-néphagyományokról szóló általános elképzelések kialakításában, mivel ezen kívül csak a már említett abaúj-zempléni kutatás irányult hazánkban kifejezetten a Rákóczi-szabadságharc témájával foglalkozó hagyományösszegyűjtésére.¹¹

A felmérés az 1961-1962-es tanév téli szünetében készült, a kiegészítő összeírások 1965-ig tartottak. A kutatás kiterjedtsége miatt a gyűjtőmunkát Ferenczi és Molnárnem egyedül végezte el, hanem a közoktatásban tanuló diákokat hívta segítségül. Kérdőívet szerkesztettek, melyet a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya juttatott el a megye városi és falusi iskoláinak. Az ezen szereplő kérdéseket az intézmények magyar és történelemtanárai diktálták le az általános- és középiskolák 6-8. valamint I-IV. osztályos tanulóinak. A diákok a szünetre kapták feladatul, hogy a kérdéseket támpontul véve gyűjtsenek a családjuk vagy az ismerőseik körében Rákóczi-néphagyományokat. Kikötötték azt is, hogy a történeteket, verseket és dalokat pontosan az adatközlők által elmesélt formában kell lejegyezni.¹²

Az alábbi kérdésekre keresték a választ:

I. Milyen dalt, nótát, történetet, szólást és mesét őriz a szájhagyomány Rákóczi Ferencről és a kurucokról? Így pl.:

- a) Rákóczi Ferencről és családjáról,
- b) a kuruc katonákról,
- c) a híres kuruc vitézekről,
- d) Rákóczi lováról,
- e) Rákóczi és a kurucok csatáiról, viadalairól,
- f) Rákóczi üldöztetéséről, meneküléséről és bujdosásáról,
- g) Rákóczi és a kurucok elárultatásáról,
- h) Rákóczi és a kurucok visszavárásáról.

II. Milyen történetet őriz a szájhagyomány Rákócziról és a kurucokról, amely a község egy-egy határrészéhez vagy más objektumhoz fűződik? Így pl.:

- a) kuruc-dombról, halomról,
- b) Rákóczi váráról
- c) Rákóczi útvjáról, alagútvjáról,
- d) Rákóczi vagy a kurucok emlékét őrző fáról, kútról, forrásról,

¹¹Más, nem tematikus gyűjtésekből természetesen kerültek ki Rákóczi mondák, ilyen például Kármány Lajos szegedi környéki összeírása.

¹²Bővebben a gyűjtés körülményeiről és a kérdőívről: FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 9-34.

- e) Rákóczi által ajándékozott harangról,
- f) Rákóczi egykori szobájáról,
- g) Rákóczi elrejtett kincsének helyéről,
- h) csapatával elrejtőzött Rákócziról.

III. Milyen tárgyakat, emlékeket tart számon a község lakossága, amelyek Rákóczi és a kurucok emlékét őrzik? Így pl.:

- a) Rákóczi és a kurucok fegyvere,
- b) Rákóczi pénze,
- c) A kurucok ruhái,
- d) Rákóczi és a kurucok által nevezetessé vált egyéb tárgyak,
- e) Kinek a birtokában vannak ilyen emlékek?
- f) Ismernek-e ezekre vonatkozó történeteket?

Ezen kívül fel kellett még tüntetni a leírás helyét és dátumát, az adatközlők nevét, foglalkozását, életkorát, valamint a lejegyzők nevét és azt, melyik osztályba járnak. Az utasítás ellenére ezek az adatok sok helyen nem szerepelnek.

A kutatás összesen 154 településen körülbelül háromezer tanuló gyűjtéséből több mint tízezer adatot eredményezett.¹³ A beérkezett válaszokat a vajai Vay Ádám Múzeum 71-75 számú dobozai őrzik. Az anyag nem maradt feldolgozatlanul: eddig két válogatáskötet jelent meg belőle. Az első Ferenczi Imre és Molnár Mátyás szerkesztésében 1972-ben *Fordulj kedves lovam...* címmel, majd a kétezres évek elején Molnár Sándor egy újabb válogatás kiadását látta indokoltnak, ugyanis szerintük sok értékelhető variáns nem kapott helyet az 1972-es gyűjteményben.¹⁴ Ennek szellemében publikálta a *Rákóczi-néphagyományok nyomában* című kötetet 2003-ban.

III. A szabolcsi kutatás anyaga, mint néphagyomány

III.1. Az 1972-es és 2003-as vajai kötet

Figyeljük meg ezután, hogyan értelmezték a kutatók a Szabolcs megyei kutatás eredményeit, milyen jelentést tulajdonítottak a feltárt anyagnak. A Ferenczi és Molnár Mátyás által

¹³MOLNÁR Mátyás 1978: 107.

¹⁴MOLNÁR Sándor 2003: 15.

kiadott *Fordulj kedves lovam...* című gyűjtemény paratextusai azt a célt szolgálják, hogy mire az olvasó a kötet lényegi részéhez ér, már magától értetődő tényként kezelje: a textusban közölt alkotások népi termékek.

A kötet „használati utasítása” egy kötelező tiszteletkörrel, sőt, ha nem a legelején lenne, azt is mondhatnánk, vörös farokkal kezdődik, amelyben a Hazafias Népfront Megyei titkára hívja fel a figyelmet a munka jelentőségére. Az olvasó már azelőtt értesül arról, hogy keletkeztek a kötet szövegei, mielőtt a szakemberek érvelésével találkozna: „A nagy események [...] szemtanúi szinte egytől egyig krónikásai voltak saját koruknak, s az élő szó erejével kapcsolták élményükhöz a következő nemzedéket.”¹⁵ Azt sugallja tehát, hogy a kutatás anyaga tiszta, úgy értem külső behatástól mentesen keletkezett, ráadásul közvetlen megfigyelésen alapuló, azaz hiteles és ősi népi tudást rögzít, ami szájról szájra, a nyomtatott magaskultúrától teljesen függetlenül terjedt.

A bevezető tanulmány, melynek megírása Ferenczi Imre nevéhez fűződik, a kötet tartalmát immár sokkal szakszerűbben a történeti jellegű néphagyományként azonosította. A történeti jellegű néphagyomány három lényeges tulajdonságára hívja fel a figyelmet a szerző:¹⁶

- a múlt kiemelkedő személyei és eseményei képezik tárgyát
- szélesebb területen, gyakran az egész országban ismertek
- verbális úton maradtak fenn nemzedékek óta

Ferenczi számára tehát a szövegek arról tanúskodnak, hogy a nép történeti tudása a nemzeti történelem narratívájában szerepet kapó elemekről szól, nemzeti szinten elterjedt és az események közvetlen tapasztalásából fakad.¹⁷ Mint összefoglalóan megfogalmazza: a parasztok hagyományalkotása a „nemzeti élménykörből” táplálkozott.¹⁸ A Rákócziékról szóló szövegek tehát szerinte néphagyományt képeznek, az pedig nem más, mint a nemzeti történelem nép által kialakított elbeszélése, amelynek hiába igénytelen a formája, attól még rendkívül értékes.¹⁹ Szépen igazolja mindezt, hogy a bevezetés a nép szót a nemzet szinonimájaként használja.²⁰ Ha igaza van, az nem kevesebbet jelent, minthogy a parasztok

¹⁵FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 5.

¹⁶FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 10.

¹⁷FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 10. Lásd még: FERENCZI Imre 1966: 60.

¹⁸FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 9.

¹⁹FERENCZI Imre 1966: 63.

²⁰FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 9.: „[...]A térben és időben egymáshoz közel vagy távol eső népek (nemzetek) mégis a maguk élménykörének és ízlésének megfelelően alakították, formálták hagyományukat, költészetüket.”

kétszázötven évvel ezelőtt már nemzettudattal rendelkeztek. Magyar hazafiak, sőt kurucok voltak, ha csak a Rákóczi-mondákra vonatkoztatva értelmezzük meglátását.

Bár Ferenczi nem tudott róla, értelmezése maradéktalanul követte azt a – régimódi – felfogást, amit napjaink nacionalizmuskutatása primordialista nacionalizmuselméletnek nevez. Ezt az egészen a legutóbbi évtizedekig egyeduralkodó nézetet, voltaképp a nacionalisták nacionalizmuselméletét akár antinacionalizmuselméletnek is nevezhetnénk. A teória lényege ugyanis az, hogy a nemzet jelenségének kialakulásáról nincs mit mondani, ugyanis az mindig (és mindenkire kiterjedően) létezett. Ahogy Daniele Concersi fogalmaz, a primordialisták szerint „*a nacionalizmus a természetesen meglévő nemzeti lét elkerülhetetlen folyamánya*” „*A primordialista elmélet a nacionalizmus eleve adottságát és redukálhatatlan erejét hangsúlyozza*”.²¹ A nemzeti kötődés tehát a nacionalizmuson belülről nézve amolyan természeti törvény a történelmen belül, így a nemzet már jóval a modern államalakulatok létrejötte előtt is léteznie kellett.²² A primordialisták ennek az ősi és mindenki által birtokolt nemzettudatnak értelemszerűen nagyon fontos bizonyítékát látják a nép történeti hagyományvilágában, és ezért annyira fontos ennek összegyűjtése.

Miután a *Fordulj kedves lovam...* olvasójába kellően belesulykolódott a bevezető tanulmány hatására a néphagyományok *népi* eredete, végre a kötet lényegéhez, a folklóranyaghoz is eljutunk. Itt a nagyobb egységeket tekintve a műfaji felosztás érvényesül. Először a lírai művek: versek, dalok, majd az prózaiak: mesék, mondák, hiedelmek olvashatóak. Ezeken belül a szerkesztők még kisebb csoportokat hoztak létre, amelyekben egy-egy történet különböző variánsai követik egymást. A kötet felépítése is sugalmazza a Rákóczi népszerűségét, hiszen azzal, hogy a szövegeket tematikusan mutatják be, jobban érzékelhető az olvasó számára: a nemzeti hős életének (és halálának is) szinte minden mozzanatát, mégpedig minden műfajban ajkára vette a nép.²³ Bár a szerkesztés mutatja a felgyűjtött hagyományok sokszínűségét, azt a kutatók nem tették világossá, hogy a kötetbe bekerülő darabok mennyire reprezentálják a teljes kutatás anyagát, elkendőzik a válogatási szempontokat, és ezzel is azt az érzetet alakítják ki az olvasóban, hogy a könyv lapjairól megismerhető Rákóczi-kép a nép sajátja, tehát az ő közbeavatkozásuk nélkül alakult ki.

²¹CONVERSI, Daniele 1998: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf675.pdf (utolsó letöltés: 2014. 10. 29.).

²²HOROVITZ, Donald L 2006: 235-249.

²³A fejedelemmel kapcsolatos témák: élete, családja, termete, külseje, öltözete, kardja, lova, kutyája, szőlője, pincéje, telke, vadászkastélya, háza, istállója, malma, tanyája, birtoka, vára, cselekedetei, hazahívása és a sereg toborzása, elárulása, menekülése, bujdosása, halála, visszavárása, hiedelmek, kincse.

A válogatás végén kap helyet egy Molnár Mátyás által különösen nagy jelentőségüként kezelt fejezet: a Rákóczi- és a kuruc-emlékkultuszhoz kötődő közlések.²⁴ Ide kerültek a fejedelem emléktárgyaitól, földi maradványaitól, hazahozataláról, újratemetéséről és a vele kapcsolatos megemlékezésekről szóló közlések. Molnár szerint az adja ennek a szakasznak a jelentőségét, hogy a nép tudatos és önkéntes örökségápolásról adnak tanúbizonyságot, tehát azt hivatottak bizonyítani, hogy a parasztok körében a Rákóczi-kultusz megszakítatlan volt, azaz a parasztok magyar nemzettudatának töretlenségét igazolják.²⁵

Molnár Sándor 2003-as válogatása, a *Rákóczi néphagyományok nyomában* című kötet teljesen a *Fordulj kedves lovam...* mintájára készült. Egyrészt hasonló a felépítése: ugyanazokat a fő és alegységeket tartalmazza. Ennek következtében tehát ez a kötet is a nép nemzeti öntudatosságát jelző történeti hagyományként kezeli a Rákóczi-ról szóló verseket, dalokat és történeteket. Egy ponton azonban Molnár Sándor felfogása szembehelyezkedik elődei vélekedésével. Míg Ferenczi Imre és Molnár Mátyás a néphagyományt még a múlt emlékének jelenbe nyúló realitásként kezelte, addig Molnár Sándor már nosztalgiával tekint arra az időre, amikor a megyei kutatás készült, a Rákóczi-néphagyományt immár olyan tudásnak ítéli meg, ami „halott” és csak könyvekben olvasható.

A Rákóczi-hagyományok kérdéskörével nem csak Ferenczi és a Molnár-család tagjai foglalkoztak a folklorisztikában. A szabolcs-szatmári gyűjtés lezárulása óta több jeles etnográfus is írt a témában: Voigt Vilmos, Ujváry Zoltán, és Magyar Zoltán is. Munkáik egyenként való ismertetését nem tartom szükségesnek, mivel egybecsengnek Ferenczi már korábban elemzett véleményével. Ennek két fő oka van. Egyfelől erősen támaszkodtak Ferenczi gyűjtésére, másfelől legtöbb esetben az ő tanulmányait hivatkozták.

III. 2. Bizonytalanságok és kételyek

A Rákóczi-folklór néprajzi értelmezésében mindazonáltal olykor felbukkannak bizonytalanságok, az interpretáció érvényességével kapcsolatos aggodalmak. Példának okán Magyar Zoltán *Rákóczi a néphagyományban* című kötetében vitatja Ferenczi felfogásának egy elemét. Ferenczi azt állította, hogy a nép történeti tudatának részét képezik az adatjellegű történelmi ismeretek, tehát az évszámok, fogalmak, még ha csak csekély részét is. Magyar ezzel szemben a népi történeti tudat és a – mondjuk így – szakszerű történelmi ismereteket, amelyet ő történelmi tudásnak nevez, teljesen külön kategóriába sorolja műve elején.²⁶ Lényegében azt állítja, hogy az előbbivel rendelkezett a hagyományörző parasztság, míg az

²⁴MOLNÁR Mátyás 1978: 112.

²⁵MOLNÁR Mátyás 1978: 112.

²⁶MAGYAR Zoltán 2000: 12.

utóbbival nem. Szerinte a népmonda nem az igazmondás és a realitások számbavételnek terepe, hanem inkább vágyak tükröződnek benne, ráadásul a hagyományörző parasztok csak mikroszinten gondolkoztak, nem érdekelte őket az események tágabb összefüggése.²⁷ Úgy tűnik tehát, Magyar mégiscsak élesen elválasztja a nép által formált elbeszélést az esemény iskolás-tudományos nemzeti narratívájától. Azonban négy oldallal később, miután tematikailag ismertette a néphagyományokat, elkezd kételkedni előbbi állításában, és arra jut, hogy mégsem szabadna teljesen külön kezelni a parasztok néphagyományokban megnyilvánuló történeti tudatát a történelmi ismeretektől,²⁸ mivel szerinte utóbbiból nagyon sokat merít a néphagyomány.

Ugyanennyire nem egyértelmű a néphagyományok időbeni kontinuitásának kérdése. Ujváry egyszerűen elfogadja, hogy a hagyományok háromszáz éves múltra tekintenek vissza, és ezalatt az idő alatt folyamatosan jelen voltak a nép tudatában. Voigt és Magyar is felveti ugyanezt a kérdést, és ők láthatólag úgy vélik, ennek igazolása hosszabb fejtegetést igényel. Érdemi érve azonban egyiküknek sincs amellett, hogy a hatvanas években meglett folklór koraújkori eredetű.

Voigt Vilmos azzal próbál meg érvelni, hogy - amint arra történelmi és irodalmi források is utalnak – az eseményeknek az egész nép résztvevője volt. Ez bizonyítaná, hogy lehet és kell is folklórral számolnunk ebben az időben.²⁹ Azonban azt már nem látja szükségesnek, a többi folkloristához hasonlóan, hogy hivatkozzon is ezekre a bizonyító erejű művekre, ahogy azt sem tartja fontosnak, hogy kifejtse, a népi részvétel miért jelenti azt, hogy a 20. században talált tudás a 18. századból ered. Szerinte egyszerűen nyilvánvaló a (tanulmánya megírásakor) 250 éves kontinuitás a néphagyományok tekintetében. „Külön kérdés ugyan az, milyen módszerrel és milyen régiségig következtethetünk visszafelé a 19. és 20. században gyűjtött folklór-adatokból, azt azonban bizvást állíthatjuk, hogy a kuruc háborúk koráig nagyobb filológiai nehézség nélkül feltehetjük egyes későbbi forrásokból ismert alkotások előzményeinek meglétét”³⁰ – írja. Sajnos azonban nem fejt fel egyetlen szálát sem a 20. századi gyűjtésekből a 18. századig. Mindezek alapján azt mondhatom, Voigt inkább csak bíz a Rákóczi-mondák 18. századi eredetében, mint maradéktalanul bizonyíthatónak látja azt.

Mi sem bizonyítja jobban álláspontja képlékenységet, minthogy 2008-as *Van-e kulturális emlékezet a népnek* című tanulmányában már azt állítja, hogy Ferenczi és Molnár *Fordulj*

²⁷MAGYAR Zoltán 2000: 12.

²⁸MAGYAR Zoltán 2000: 16.

²⁹VOIGT Vilmos 1978: 133.

³⁰VOIGT Vilmos 1978: 133.

kedves lovam... kötetében megjelentetett „mondatöredékekben” feltűnő az iskolai olvasmányok hatása. Majd később pedig ezt a kötet nevezi meg a további „történeti mondaképződés” alapjaként.³¹

Magyar Zoltán is bizonytalan volt a kontinuitás kérdésében. Szerinte legfeljebb előfordulhatnak olyan helyek, ahol a hagyományörzés folytonos volt. Ezekben az esetekben azonban szükség van olyan – ahogy ő fogalmaz – „kapaszkodókra”, amelyek lehetővé teszik ezt.³² Ilyen „kapaszkodók” lehetnek bizonyos nevezetes helyszínek és a szokásosnál mesélőkedvűbb falusiak. Úgy tűnik, Magyar sokkal nagyobb szerepet szán a kollektív történeti tudás hagyományozódásában az egyéneknek és a véletlennek, mint azt eredeti koncepciója feltételezné.

Érdekes módona Rákóczi-hagyomány kutatásának szemléleti kereteit megalapozó Ferenczi Imre is komolyan kételkedett a saját maga által kialakított képben. Sőt, a jelek szerint benne voltak messze a legerősebbek az aggályok. Ferenczi négy tanulmányt írt a Rákóczi-mondák témájában, mégpedig 1960-ban, 1966-ban, 1969-ben és 1972-ben. A szövegekben a szerző a folklóranyag eredetének kérdését illetően érdekes fejlődési utat jár be.

1960-ban ismertette az Abaúj-Zemplénben összegyűjtött hagyományanyagot az *Ethnographia* című folyóiratban. A néprajztudós már ekkor szembesíti az olvasót azzal az észrevételével, hogy a felgyűjtött szövegek közel sem a klasszikus, „minden igényt kielégítő népmonda” képét mutatják. Egyrészt mivel csonka szerkezetűek. Másrészt úgy vélte, az általa talált sztorik részben irodalmi forrásokból kerültek át a nép ajkára. Azonban önleleplező megjegyzését tompítandó azzal az érveléssel áll elő, hogy a felgyűjtött történetek csonkaságuk ellenére inkább kifejezik a népi hagyományvilágot, mint a teljes szerkezetű mondák.³³

Hat évvel később már a szabolcs-szatmári gyűjtés is lezárult, és annak az anyagát is ismerte Ferenczi második tanulmánya megírásakor. Ekkor arra figyelt fel, hogy a szájhagyományban nagyobb súlya volt a függetlenségi törekvésnek, mint a parasztság osztályhelyzetéből adódó törekvéseknek, mert a politikai hatalom sokáig előbbieket sulykolta, utóbbiakat elnyomta. Ezzel Ferenczi hallgatólagosan beismerte, hogy a mondaképződés külső beavatkozással történt, a néphagyományt nem egyedül a nép alkotta. Ferenczi Imre itt már addig megy, hogy a mondákat inkább a keletkezésekor jellemző korszellem kifejeződésének, mintsem népi produktumnak tartja.³⁴

³¹VOIGT Vilmos 2008: 17.

³²MAGYAR Zoltán 2000: 16.

³³FERENCZI Imre 1960: 391.

³⁴FERENCZI Imre 1966: 56.

Kétségei később csak fokozódhattak, mivel 1969-es elemzésében már több konkrét szépirodalmárt is megnevezett, akik kuruc témáról írtak és hatásuk egyértelműen érződik adatközléseken.³⁵ 1972-ben a *Fordulj kedves lovam...* bevezető tanulmányában pedig a közölt dalok nagyobb részének száz éves múltat sem tulajdonít és egyenként tárgyalja őket eredetük és folklorizációjuk, tehát a néphagyományba épülésük szempontjából.

Megállapíthatjuk, hogy 1960. és 1972. között a mondakör egyre jobb megismerésével párhuzamosan Ferenczinek egyre nagyobb kételyei támadtak az általa összegyűjtött hagyományok eredetiségében, egyre távolodtak konkrét elemzései attól az eredeti koncepciótól, amelytől ugyanezekben a szövegekben továbbra sem tárgított.

A téma atyjának, Ferenczi Imrének, ennek a jelek szerint érzékeny etnográfusnak a tanulmányai valóságos önmarcangolásnak tűnnek. Empirikus kutatásai az idő előrehaladtával egyre kevésbé voltak bekényszeríthetőek teóriájába. Ám ennek ellenére nem volt módja változtatni szemléletén, mert nem állt rendelkezésére olyan paradigma, amelyben nagyon is élesszemű megfigyelései jelentéstelivé válhattak volna. Leleményei egyszerűen nem fértek bele a népről folyó tudományos és politikai diskurzus rendjébe, így írásai végső soron torzók maradtak, amelyek nem tudtak ellentmondásmentes képet rajzolni a Rákóczi-val kapcsolatos népi történeti tudásról.

*

Hogy az imént körvonalazott, etnográfia által propagált, a nacionalizmus önképéből egyenesen következő víziót a nemzeti történelem népi emlékezetéről dekonstruálhassam, tehát hogy megmutathassam, mit értelmezett a Ferenczi és Molnár-féle 1972-es és a Molnár Sándor-féle 2003-as kötet a nép nemzeti öntudatáról tanúskodó, ősi néphagyományként, a szabolcs-szatmári kutatás nyersanyagát, a kérdőívre beérkezett válaszokat vizsgáltam meg. Azt igyekeztem kideríteni filológiai kutatással, hogy valóban a nép ajkán születtek-e meg azok a szövegek, amiket a diákok összegyűjtöttek, valóban külső hatásoktól független népi tudást őriznek-e a válaszok. És ha esetleg nem, akkor honnan szerezhették ismereteiket az adatközlők?

A szabolcsi kutatás hatalmas anyagának kvalitatív elemzését a terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, de az ismétlődések miatt ez talán nem is szükséges. Ezért a feleletekből mintát vettem. 33 települést választottam ki, és az innen beérkezett válaszokat kivétel nélkül feldolgoztam. Kutatásomba a megye minden járásából bekerült legalább egy helység.

³⁵FERENCZI Imre 1969: 32. Ilyenek: Jósika Miklós, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Lampérth Géza, Endrődi Sándor, Szathmáry Károly

Felekezeti tekintetben 12 görög katolikus, 13 római katolikus és 8 – az előbbieknél több közlést beküldő – református többségű település szerepel.

IV. Néphagyomány vagy magaskultúra?

A beérkezett válaszokat a lejegyzési forma szerint különválasztva fogom elemezni. Először a prózai formában, tehát folyószöveggént leírt történeteket, majd a verses formában megtalálhatókról ejtek szót, amelyek közt versek és dalok egyaránt vannak

IV.1. A prózai anyag:

Hogy valamiféleképp elmesélhessem, miket válaszoltak a szabolcsi parasztok a kérdezőknek, és honnan tudhatták, amit tudtak, Max Weberet utánozva megkísérlek megrajzolni a feleletek ideáltipikus képét. Ideáltipikus lesz az ábrázolásom, amennyiben az összes gyakran felmerülő motívumot tartalmazza, tehát a kép minden egyes eleme valóságos lesz, viszont azt a történetet, amit elmondok, egészében nem mondta el egy adatközlő sem, természetesen nem volt olyan megkérdezett sem, aki minden motívumról egymaga tudott volna.

II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én született a Zemplén megyei Borsiban. Felmenői Báthoryak, Zrínyiek, a nemzeti függetlenség kiemelkedő harcosai voltak. Anyja Zrínyi Ilona, apja, I. Rákóczi Ferenc, nagyanyja Lorántffy Zsuzsanna volt. Miután atyját elvesztette, édesanyja Thököly Imréhez ment feleségül. Mellette a kis Rákóczi korán hozzászokott a tábori élethez. Majd anyjával, a hős lelkű Zrínyi Ilonával védte Munkács várát, amit árulás miatt kellett feladniuk.

Eztán a kis Ferenc és nővére, Júlia is Kollonich Lipót bíbornok gyámsága alá került. Ferencet német jezsuitákhoz adták iskolába, hogy császárhűségre neveljék, de így sem sikerült szívéből kiölni a hazája iránti szeretetet. 1694-ben evette Sarolta Amália német hercegnőt és visszatért magyarországi birtokaira, Sáros megye főispánja lett. Ekkor ismerkedett meg Bercsényivel, akivel szoros barátságot kötött. Mikor ráébredt népe nyomorára, felvette a kapcsolatot XIV. Lajos francia királlyal, aki éppen a spanyol örökösödési háborúban harcolt I. Lipót császár ellen. Levelezésük azonban árulás folytán hamar a bécsi udvar kezébe került, Rákóczit pedig elfogták és Bécsújhelyen börtönbe zárták 1701-ben. Abban a börtönben raboskodott, ahonnan néhány évtizeddel korábban nagyapját, Zrínyi Pétert a Frangepán-összeesküvés miatt vérpadra vitték. Rá

is ez a sors várt volna, ha felesége és a hozzá hű Lehmann kapitány ki nem szabadítják. Lengyelországba menekült, ahol Bercsényi már várta. Mikor Rákóczi menekült, mindig megfordította lova lábán a patkót, hogy úgy tűnjön üldözőinek, hogy az ellenkező irányba tart.

Ide érkezett hozzá követség 1703-ban. Magyar jobbágysai Esze Tamás vezetésével kérték, hogy álljon szervezkedésük élére. Rákóczi ezt örömmel elfogadta, kiáltványt és zászlókat küldött a népnek. Mikor hazaérkezett és szembesült csapatai rossz állapotával megszervezte a hadsereget. Esze Tamást tette a mezítlábas hadsereg vezetőjének, ő volt az egyik legkedvesebb embere, annak ellenére, hogy alacsony sorból érkezett. Nemest és jobbágyot, katolikust és protestánst, nemzetiségit és magyart egyformán kezelt Rákóczi, ezért is duzzadt hatalmasra a serege. Hadvezérei: Ocskay László, Bezerédy Imre, Bercsényi Miklós, Béri Balogh Ádám, Vak Bottyán, Károlyi Sándor. Közülük többen eredetileg a császáriakkal harcoltak. Magyarországi várai: Vaja, Munkács, Sárospatak, Ecsed, Krasznahorka, Szalánc, Endrőd. Ezek között alagutak vezettek, amelyeken keresztül közlekedett a fejedelem. Rákóczinak kútja is volt.

A kurucok fegyverei: vasvilla és kasza, majd ágyú, puska, szablya, fókos.

Kezdetben eredményesek voltak a kurucok, első sikeres csatájuk Tiszabecsnél volt 1703 júliusában. 1707-ben megtörténik a Habsburg-ház trónfosztása az ónodi országgyűlésen és Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása is. De aztán a francia király beígért segítsége nem érkezett meg valamint a seregben is árulások kezdődtek: például Ocskay vagy Bezerédy átállása. A legutolsó csapást az jelentette, mikor Rákóczi elment Nagy Péter orosz cárhoz támogatásról tárgyalni, eközben történt meg Károlyi Sándor árulása, a szatmári béke. 1711. május 1-én pedig a megmaradt kuruc hadsereg letette a fegyvert Pálffy János csapatai előtt. Bár a fejedelemnek is felajánlották birtokai megtartását, ha hűségesküt tesz a császárnak, ezt ő megtagadta. Kezdetben Lengyelországban bujdosott hű embereivel együtt. Végül Rodostóban telepedett le, ahol 1735. április 8-án halt meg. Anyja mellé temették. Majd 1906-ban hazahozták, és Kassán helyezték örök nyugalomra. A nép nagyon szerette, sokáig várták haza.

Hogy megállapíthassuk, hogy ezek a Rákóczi-szabadságharcról szóló, láthatólag lényegében II. Rákóczi Ferenc élete köré szövődő történetek valóban a népi emlékezetet és fantáziát dicsérik-e, ki kell zárunk azt a lehetőséget, hogy csupán a magaskultúrából átvett történetekkel van dolgunk. Ehhez behatóbban meg kell vizsgálnunk az egyes elemeket és a magaskultúrának azt a rétegét, amely a Ferencziék által kifaggatott adatközlőkhöz biztosan

eljutott. Ez a réteg pedig a korabeli kalendárium- és tankönyvirodalom, amelyeket 1880 és 1962 között vizsgáltam, mivel az adatközlők életkora ezt az időintervallumot indokolta.

Először is vegyük szemügyre a kis Rákóczi gyermekéveit Bécsbe kerüléséig. Az adatközlők előszeretettel mesélik, hogy a fejedelem „ősei Rákócziak [...], Báthoriak és Zrínyiek, akik a magyar nemzet függetlenségének mind bátor harcosai voltak”.³⁶ Kiss Béla és Köves Károly 1958-as hetedik osztályos történelemkönyvének még a szórendje is hasonló: Rákóczi ősei „a nemzeti függetlenség kiemelkedő harcosai voltak.”³⁷ Egy másik, 1948 és 1955 között folyamatosan újra kiadott szintén hetedikos történelemkönyv ugyancsak „szabadsághős” ösöket említ.³⁸ Ugyanígy tesz az 1946-os *Kincses Kalendárium* is II. Rákóczi Ferencről szóló rövid bemutatásában.³⁹ Érzékelhetjük tehát, hogy „a nép” nemcsak saját kútfejből tudhatta úgy, hogy Rákóczi felmenői is a kitüntették magukat a magyar nemzet függetlenségi harcok sorozataként felfogott történetében, hanem erre „programozták” őket az iskolapadban, ahogy a népnek szánt nyomtatványok is.

Az Ópályiban élő adatközlők így mesélnek Munkács ostromáról: „Munkács vára a [Thököly-féle] szabadságharc utolsó és a Rákócziak legkedvesebb vára. Ezt védelmezte Zrínyi Ilona emberfeletti elszántsággal, hősiességgel. Zrínyi Ilonát legbizalmasabb híve árulja el és Munkács német kézbe kerül.”⁴⁰ A kis Rákóczi és anyja a vár védelmére fordított erőfeszítéseit szintén megtaláljuk a néphez eljuttatott magaskultúrában. Mivel ezt életének olyan meghatározó momentumaként értékelték a szerzők, hogy minden életrajzi leírásában benne van, csak azokat emelem ki, amelyek erre különös figyelmet fordítottak. Ilyen leírást ad az ostromról a Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal 1928-as *Képes Rákóczi Naptára*, amely pontosan leírja az árulás menetét és azt, hogy ezt valóban Zrínyi Ilona legbizalmasabb embere, Absolon Dániel követte el. Ugyan erről számol be a Rózsa Kálmán-féle *Rákóczi-naptár* 1905-ös kiadása is.⁴¹ Valamint kiemelt figyelmet szentel a témának az 1920-as évek derekától kezdve a Kalász Tankönyvszerkesztő Bizottság elemi népiskolák negyedik osztályosai számára szóló tankönyve, amelyben egy *Zrínyi Ilona* című Gaál Mózes írás

³⁶Gyűjtötte: Teremi Ilona, adatközlő: István Lajos 71 éves, 1961. 12. 30., Nyíregyháza. Bár a dolgozatomban kiemelt motívumok tucatjával fordulnak elő a közlésekben, a terjedelem végeessége miatt csak azt az egy előfordulását hivatkozom a továbbiakban is, amelyet szó szerint felhasználok.

³⁷KISS Béla—KÖVES Károly 1958: 46.

³⁸ZSIGMOND László—P. ZSIGMOND Pál—RAVASZ János—HECKENAST Gusztáv 1948: 179.

³⁹KINCSES KALENDÁRIUM 1946: 70.

⁴⁰Gyűjtötte: Demeter Jolán, adatközlők: Böjtös György 60 éves; Solnok Gábor 62 éves, Rizsai István 26 éves, 1962.01.08., Ópályi

⁴¹RÁKÓCZI-NAPTÁR 1905: 29-33.

szerepel.⁴² Ezt a szöveget egészen 1946-ig változatlan formában megtaláljuk a tankönyvekben.

A megkérdezettek szívesen megemlékeznek a kis Rákóczi nevelőjéről, akiről így nyilatkozik egy vásárosnaményi adatközlő: „*Dajkája a szabolcsi nemes Kőrösi György [sic!] páratlan hűséggel nevelte a kis Ferencet és mérgezéstől tartva ő lett a szakácsa, mindenese, így végezte el a gimnázium két alsó osztályát.*”⁴³ Az adatközlőnek majdnem jól sikerült rekonstruálnia a történet elemeit, amelyet minden valószínűség szerint a korabeli történelmi témájú ponyvairódalom egyik gyöngyszeméből, Farkas Emőd: *Zrínyi Ilona a kuruc királyasszony története* című munkájából sajátított el, csak épp a bonyodalmat felejtette ki, meg az időtévesztő gimnáziumi képzést tette hozzá.⁴⁴ Farkas ugyanis ezt írja könyvében: „*Körössy uramat valami romlott lelkű német arra akarta rábírní a táborban [t.i. Thököly táborában, ahol Rákóczi ekkor tartózkodott], hogy mérgezze meg a kis urat s egy kastélyt és egy roppant uradalmat kap érte. A hű ember aztán kardot rántott, jól megszabdalta a németet s a pokolba kergette orgyilkos ajánlatával.*” A Farkas Emőd könyvében található történet még szélesebb körű elterjedését segítette, hogy pontosan ez a fejezete megjelent Bucsánszky Alajos *Kis Képes Naptár*ában is 1907-ben. Ugyanis ezzel a szövegrésszel kívánták reklámozni Farkas munkáját, így ez a fejezet még szélesebb néprétegekhez eljutott.⁴⁵

A gyermek Rákóczi életének következő, a nép által is sokat emlegetett állomása a bécsi fogság, majd a neuhausi tanulóévek. Ennek interpretációja két csomópont köré szerveződik. A bűnbak szerepét mindkét esetben Kollonich Lipót, a „gyám” játssza, ugyanis őt jelölte ki Lipót császár a Rákóczi-árvák felügyeletére. Az első verzióban azért lesz bűnbak, mert maga is vallásos ember lévén összejátszik a jezsuitákkal: „*[Rákóczit] német jezsuita iskolában nevelik, tanárai szerzetest akarnak faragi belőle. A jezsuiták a Rákóczi birtokokat akarták megkaparintani.*”⁴⁶ A másik értelmezésben Kollonich bűne az volt, hogy a Habsburgokkal, nevezetesen I. Lipóttal összejátszott. Ennek megfelelően az adatközlők szerint azért küldték Neuhausba a gyermeket német, jezsuita iskolába, mert „*azt akarták, hogy megfélekedzen népéről és hazájáról,*”⁴⁷ ahogyan azt egy orosi adatközlő is említette. Az idézett mondat megtalálható szó szerint egy rohodi közlésben is,⁴⁸ így felmerülhet a gyanú, hogy pontosan

⁴² CSERNAI Mátyás—OSZTIE Béla—FARKAS Gyula. 1928?:72-74.

⁴³ Gyűjtötte: Váraljai Gizella, adatközlők: Vezse Józsefné 79 éves; Váraljai József 48 éves, 1962. 01.02., Vásárosnamény

⁴⁴ FARKAS Emőd 1912.

⁴⁵ KIS KÉPES NAPTÁR 1907: 23-28.

⁴⁶ Gyűjtötte: Szakáts György, adatközlő: Kormány Mihály 72 éves; 1962.01.05., Fehérgyarmat.

⁴⁷ Gyűjtötte: Jászai János, adatközlő: Magura György 27 éves, 1962. 01. 03., Oros

⁴⁸ Gyűjtötte: Láng Olga, adatközlő: nincs megnevezve, 1962.01.03., Rohod

átvett, eredetileg tankönyvi mondatról van szó. És valóban ez a helyzet: az 1948-as Zsigmond–P.Zsigmond–Ravasz–Heckenast-féle hetedik osztályos történelem tankönyvből tévesztés nélkül idézett gondolattal van dolgunk.⁴⁹

Az előbb említett orosi közlés a továbbiakban is a tankönyvekre támaszkodik. Ezt ott érhetjük legjobban tetten, amikor Rákóczi Bécsből való hazatérése után a XIV. Lajossal történő kapcsolatfelvételtől beszél az adatközlő. A '48-as tankönyv így ír erről: „[XIV. Lajos] hosszú uralkodása alatt már többször felhasználta a magyarokat az osztrákok ellen.”⁵⁰ Adatközlőnk így emlékezik meg erről: „[Rákóczi] levelet írt XIV. Lajos francia királynak, aki többször kihasználta a magyarokat a Habsburgok ellen.”⁵¹ Ez a Napkirállyal való levelezés leleplezése vezetett a bécsújhelyi fogsághoz mind a nép, mind a tankönyvek szerint. Az adatközlők feltűnően gyakran hangsúlyozzák, hogy Rákóczi, miután a levelezés miatt elfogták, Bécsújhelyre került. „Itt börtönben vetették, ugyan abba a börtönben, amelyben nagy atyát, Zrínyi Pétert vitték vérpadra [sic!]”.⁵² Ez a romantikus fordulat sem a nép fejéből pattant ki azonban! Egyrészt mert szinte az összes tankönyvi szöveg tartalmazza, amely magáról a bécsújhelyi fogságról ír, ez a téma márpedig Rákóczi életrajzi bemutatásaiban kivétel nélkül szerepel. Másrészt izgalmasságából kifolyólag ez a fordulat több szerzőt is megihletett a kalendáriumokban, akik nem más történetek részeként, hanem önálló alkotásként dolgozták fel Rákóczi fogságának cselekményét. Ezeknek gyakori szereplője az ideáltipikus történetben említett Lehmann is. A motívum kalendáriumi feldolgozása először 1905-ben *Rákóczi nagyatya vérpadon*,⁵³ majd 1915-ben *Mikor Rákóczit körözték*⁵⁴ címen a Rózsa Kálmán-féle *Rákóczi-naptárban* jelent meg, tíz évvel később, 1925-ben pedig a Méhner Vilmos-féle *Képes Rákóczi Naptár* közölte a *Rákóczi fogságban*,⁵⁵ két évvel később pedig *Rákóczi fogságban Bécsújhelyen*⁵⁶ című írást.

A népi adatközlők a bécsújhelyi fogságból való megszökésig követik nyomon ilyen részletesen Rákóczi sorsát. Innentől kezdve csak kimerevített képeket kapunk a fejedelem életéből és ez igaz a szabadságharc eseményeire is. Ezek a kiragadott események ráadásul nem kötődnek a megyéhez. Pedig ha a néprajzkutatóknak igazuk volna abban, hogy Szabolcs-Szatmár megye azért gazdag Rákóczi-néphagyományokban, mert ez a vidék volt bölcsője és

⁴⁹ZSIGMOND László—P.ZSIGMOND Pál—RAVASZ János—HECKENAST Gusztáv 1948:179-189.

⁵⁰ZSIGMOND László—P.ZSIGMOND Pál—RAVASZ János—HECKENAST Gusztáv 1948: 179-189.

⁵¹Lásd 46. lábjegyzet

⁵²Gyűjtötte: Nagy Ilona, adatközlők: Nagy Menyhért és Nagy Pál 55 éves; 1962. 01. 05. Kótaj

⁵³RÁKÓCZI NAPTÁR 1905: 37-43.

⁵⁴RÁKÓCZI NAPTÁR 1915: 44-45.

⁵⁵KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR 1925: 26-30.

⁵⁶KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR 1927: 45-46.

koporsója is a szabadságharcnak,⁵⁷ akkor a helyi eseményeknek hangsúlyosaknak kellene lenniük a folklórban, és ez láthatóan nem így történt.

Emeljünk ki ezután néhány szerepelőt, momentumot a szabadságharc éveiről szóló népi tudásból. Vegyük először Esze Tamás, tarpai sókereskedő esetét. Ő Rákóczi után a mondakör legfontosabb embere. Ezt láthatjuk, ha a gyűjtésből kiadott köteteket megnézzük, de akkor is, ha a kutatás nyersanyagát vizsgáljuk. A szabadságharc kirobbantásában Esze bizonyos értelemben még fontosabb szerepet játszik, mint maga a fejedelem. Az adatközlők ugyanis állandóan hangsúlyozzák, hogy ő ment ki Rákóczihoz Lengyelországba, hogy megkérje, álljon a kurucok élére: „*egyszer követek érkeztek hozzá Esze Tamás vezetésével és felkérték, hogy jöjjön haza és álljon a szabadságharc élére.*”⁵⁸ Ha tehát ő nincs, lehet, hogy Rákóczi soha nem tér vissza Magyarországra. Emellett Esze kitűnő hadvezéri képességeiről is tájékoztatnak a válaszok: „*A szabadságharc idején Esze Tamás kuruc vezér volt, a tarpaiak parancsnoka volt. Tiszabecsnél hideg téli éjjel csapott rajta a Tiszaújlaknál állomásozó labancokon*”⁵⁹ Vajon miért értékelte olyan nagyra a szabolcs-szatmári nép Esze Tamást? A megoldás egyszerűnek tűnik: a válaszadók azért „favorizálhatták” Eszét, mert hozzájuk hasonlóan egyszerű ember volt, ráadásul helybeli. De ha mindez számítana, akkor az ugyancsak alacsony származású és helyi kötődésű Kis Albertnek legalább akkor „sztárnak” kellene lennie, köré is egész mondáknak kellett volna szövődnie, pedig ennek nyoma sincs, Valószínűbb tehát, hogy Esze sűrű emlegetésének az oka lehet, hogy személyének jelentősége 1945 után a szabadságharc „hivatalos” értelmezésében megnövekedett: a *Kincses Kalendárium* 1945 és 1960 közötti számaiban ő volt az egyetlen kuruc, aki Rákóczin kívül név szerint is megjelent. Ezekben a rövid közlésekben főleg a szabadságharcban vállalt hősi szerepét és ezredesi rangig való eljutását hangsúlyozták a naptárszerkesztők.⁶⁰ Így hát az ő felkapottságát sem könyvelhetjük el önálló népi produktumként.

Fontos megvizsgálunk az árulás kérdéskörét is. Két jelentős, egy mintára épülő árulást tartalmaz a kuruc mondakör: Ocskay Lászlóét és Bezerédy Imréét. A népi tudás szerint „*Ocskai brigadéros megcsalta Rákóczit és átpártolt a császárhoz, ott osztán elfogták a kurucok és Kassa mellett felakasztották*”⁶¹ Bezerédyről pedig így emlékeznek meg: „*Bezerédy feleségét elfogták a labancok és hétszer megesküdt, hogy a férje labanc lesz. Mikor Bezerédy megtudta, nagyon elkeseredett, de a feleségét nagyon szerette és beleegyezett, hogy*

⁵⁷Lásd például FERENCZI Imre—MOLNÁR Sándor 1972: 16. vagy MOLNÁR Sándor 2003: 10.

⁵⁸Gyűjtötte: Karikás József, adatközlő: Karikás Jenőné, 55 éves, 1962. 03.31., Szamosbecs

⁵⁹Gyűjtötte: Juhász Gabriella, adatközlő: Bákonyi Sándor 42 éves 1962. 01. 08., Nyírbátor

⁶⁰Esze Tamás a KINCSES KALENDÁRIUM 1946-os, 1953-as, és 1958-as számaiban szerepelt az 1946-1961 közötti időszakban.

⁶¹Gyűjtötte: Piszter Anna, adatközlő: Brilla Sándor 79 éves, dátum hiányzik, Fehérgyarmat

labanc lesz. [...]Később a zászlótartó elfogatta Bezerédyt és a törvény halálra ítélte.”⁶²Érdekes, hogy Ocskay és Bezerédy neve összefonódott, gyakran említik egymás mellett az adatközlők, akkor is, ha csak mint kuruc tábornokokat sorolják fel őket. Csakhogy ugyanez történik a kalendáriumok lapjain is. 1904 és 1929 között hat alkalommal találunk kifejezetten a Bezerédyről és Ocskayról szóló történeteket. A naptárak is feldolgozzák egész életüket, és – akárcsak a szabolcsi adatközlők – nem csak az árulás momentumát ragadják ki pályájukból.

Bezerédyről két írás mesél,⁶³ és ahogy a szabolcsi gyűjtésből származó idézet is említette, mindkettőben a felesége és az iránta érzett szerelem vezet az áruláshoz. Ocskaynálánép annyit jegyzett meg, hogy árulóvá lett, majd a kurucok kézre kerítették és kivégezték. Ez az eseménysor négy különböző évben jelent meg kalendáriumi történetekben.⁶⁴

Az árulás egy másik szintjét Károlyi Sándor és a szatmári béke testesíti meg. „*[Rákóczi] mikor látta, hogy nem bír a labancokkal vagy a királyi hadsereggel, Lengyelországba visszatért segítséget kérni. Míg ő odajárt Károlyi Sándor összecsókolózott Pálffy gróffal és megkötötték a szatmári békét.*”⁶⁵ Más adatközlők nem fogalmaztak ilyen finoman, nyíltan árulásról beszéltek: „*Mikor Rákóczi a lengyel királytól segítséget kért, Károlyi Sándor ez idő alatt a Habsburg-házzal összejátszott és elárulta Rákóczit, a fejedelmet. [...] Károlyi Sándor az árulás után grófi címet kapott és megkapta Rákóczi valamennyi birtokát.*”⁶⁶1947 után teljesen szokványossá vált, hogy a szatmári békét a szerzők árulásnak bélyegzik. Például egy 1948-as történelemtankönyvben így fogalmaz: „*Az áruló urak között felosztották a „lázadó” Rákóczi birtokait és nem egy magyar főúri család birtoka és rangja ebből az árulásból eredt.*”⁶⁷

Az adatközlők olykor általánosan is értékelték, valósággal interpretálták a szabadságharcot. Egyikük így vélekedett: „*Rákóczi arra törekedett, hogy a szabadságharc érdekében egyesítse a nemeseket, a jobbágyokat, Magyarokat, nemzetiségieket és a protestánsokat*”⁶⁸ Egy másik adatközlő inkább a vallási ellentétek felszámolására helyezte a

⁶²Gyűjtötte: Hegyes Gizella adatközlők: Hegyes Péter 76 éves, Szilágyi Kálmán 38 éves, Hegyes Józsefné 43 éves, 1961. 12. 28., Napkor

⁶³1.) RÁKÓCZI-NAPTÁR 1907: 40-42.: címe: Bezerédy hőstette és árulása

2.) RÁKÓCZI-NAPTÁR 1917:55.: címe: Bezerédy András hőstette

⁶⁴1.) MAGYAR- ÉS ERDÉLYORSZÁGI LEGÚJABB KIS KÉPES NAPTÁR. 1904: 34-36. címe: Az ördögfajzat

2.) KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR1926: 27-30.: cím: Ocskay Brigadéros elfogatása

3.) KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR 1929: 22-24.: cím: Ocskay László kivégzése

4.) RÁKÓCZII NAPTÁR 1912:17-24.: címe: Az áruló

⁶⁵Gyűjtötte: Török István, adatközlő: K. Nagy János, 1962. 01. 03., Nyírpilis

⁶⁶Gyűjtötte: Fülep Erzsébet, adatközlő: Báthori István 72 éves, 1962. 01. 06., Nyírbátor

⁶⁷ZSIGMOND LÁSZLÓ—P.ZSIGMOND PÁL—RAVASZ JÁNOS—HECKENAST GUSZTÁV 1948: 188..

⁶⁸Gyűjtötte: Illés Katalin, adatközlő: Roma János 76 éves, 1962.01. 06. Nyíregyháza,

hangsúlyt. Így nyilatkozott: „A katolikus és a két protestáns vallás hívei egyesültek a szabadságharc idején.”⁶⁹ Előfordult, hogy a válaszdó a nemzetiségi különállás felszámolását tartotta fontosnak: „Csapatában minden nemzetiségű emberek voltak, magyarok, szlovákok, ukránok és románok”⁷⁰ A jelek szerint a nép a fejedelmet a nemzeti egység kovácsának tekintette, aki eltörölte a felekezeti, nemzetiségi és osztályellentéteket. Hogy lehettek képesek az adatközlők ilyen elvont elemzésre?

Úgy, hogy ezt is másutt olvasták. A Rákóczi által megteremtett „osztálybékéről” az 1946-os *Kincses Kalendárium* tudósít. Eszerint „ő [Rákóczi] az első mágnás a magyar történelemben, aki „magyarok” alatt nemcsak a nemességet, hanem az egész magyar népet értette.”⁷¹ A nemzetiségi békével kapcsolatban egy rakamazi adatközlő így nyilatkozott: „A felkelők nagy részét a szomszéd megyékből és a kárpáti megyékből toborozták.”⁷² Ne legyenek kétségeink, a „kárpáti megyékből toborzottakon” a ruténeket értette. E tárgyról szóló Ortutay Gyula 1940-ben kiadott „nemes-ponyvája”,⁷³ a *Rákóczi két népe*, amely az egyszerű olvasóközönséget megcélzó Magyarok Könyvtára sorozatban jelent meg. Ez a néhány oldalas könyvecske azt taglalja, hogy a magyar népnek a szabadság is ugyan olyan ősi tulajdonsága, mint az idegenek iránti tolerancia. Állítását azzal bizonyítja, hogy a szabadságért küzdő Rákóczi seregébe a magyarok mellett a ruszinok csatlakoztak elsőként, így lettek ők a fejedelem második népe. De ezt a határtalan toleranciát természetesen nem csak a kárpátukránokra, hanem minden hazánk területén élő nemzetiségre vonatkoztatta.⁷⁴ Tehát az a tudás, hogy a nemzetiségi különbségeket eltörölte a kuruc sereg, szintén nem feltétlenül abból eredt, hogy a nép szívében és fejében őrizte a szabadságharc emlékét. A vallásszabadságot ugyancsak a tankönyvek kötötték Rákóczihoz. Kiváló példa erre a Lampel kiadó 1918-as olvasókönyve, amely erősen hangsúlyozta, hogy Rákóczi mennyit tett a szabad vallásgyakorlásért.⁷⁵

IV.3. A verses anyag:

A verses anyag műverekre és műdalokra való visszavezetését már Ferenczi Imre megtette a *Fordulj kedves lovam...* című kötet bevezető tanulmányában. Ferenczi hosszas fejtegetés után, melynek során minden, a könyvben megjelentetett verset elemez keletkezése és esetleges

⁶⁹Gyűjtötte: Makorinszky Éva, adatközlő: ismeretlen, 1962. 01., Vásárosnamény

⁷⁰Gyűjtötte: Kovács Mária, adatközlő: Baracsi Mária 70 éves, dátum hiányzik, Nyírbátor

⁷¹KINCSES KALENDÁRIUM 1946: 70.

⁷²Gyűjtötte: Kulcs Gizella, adatközlő: Damasi Farkas 73 éves, 1962. 01. 04., Rakamaz

⁷³NOSZKAI Gábor 2012.: Noszkai Gábor nevezte így a Magyarok Könyvtára sorozat elemeit.

<http://www.holmi.org/2012/06/noszkai-gabor-szellemi-eletre-kelni%E2%80%A6>(utolsó letöltés: 2014. 12. 20.)

⁷⁴ORTUTAY Gyula 1940: 6-11.

⁷⁵N.N. 1918: 285-286.

folklorizációja szempontjából, arra jut, hogy a lejegyzett dalok többsége még száz éves múlttal sem rendelkezik, konkrét szerzővel viszont annál inkább. Szerinte sok más szerző mellett főleg Endrődy Sándor, Káldy Gyula, és természetesen Thaly Kálmán művei tűnnek fel a leggyakrabban. Ezt a sort kutatásom alapján még kiegészíteném még Lampréth Gézával, az ő művei is gyakran feltűntek az általam vizsgált anyagban. Ferenczi azt is leírta, hogy az átvett versek folklorizációja legtöbb esetben vagy egyáltalán nem kezdődött még el, vagy nagyon minimálisan mutatható ki.⁷⁶

Lehetséges azonban, hogy van rá racionális magyarázat, miért sikerülhetett ilyen mennyiségben konkrét szerzővel rendelkező, alig, vagy egyáltalán nem folklorizálódott műveket népdalként összegyűjteni.

Ennek vizsgálatához a legszemléletesebb alap Thaly Kálmán *Esztergom megvételéről* című verse. Azért a legszemléletesebb, mivel az 1913-ban elkezdődött kuruc dalpör, amelyben Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos leleplezte, hogy a Thaly által népköltészeti alkotásként kiadott versek közül melyek a kuruc romantika nagy alakjának saját költeményei,⁷⁷ hatalmas port kavart, így az emberek többségének jó eséllyel, a tankönyvszerkesztőknek pedig mindenképpen tudniuk kellett, ki az említett művek szerzője. Ez egy pár esetben elő is fordul az adatközlőknél: „*A dalok, amik tőlük [a kurucoktól] fennmaradtak állítólag Thaly Kálmán kuruc történetíró szerzeményei*”⁷⁸ Másol pedig megnevezik, mely versből származik az elmondott rész.⁷⁹ De olyanok is vannak, akik más, szintén nem valódi kuruc dalokkal kapcsolatban fejezik ki kételyeiket: egy adatközlő például így nyilatkozik a nagymajtényi síkon kezdetűdalról: „*valószínűleg nem eredeti kuruc dal*”⁸⁰

De visszatérve Thalyhoz és *Esztergom megvételéről* című művéhez, mégis inkább arról számolhatunk be, hogy az adatközlők eredeti népköltészeti alkotásként mondják el a gyűjtőknek. Mi lehet ennek az oka? Az, ahogy Thaly művei a tankönyvekben is népballadaként jelennek meg, évtizedekkel a „kuruc dalpör” után is. A már említett *Esztergom megvételéről* című műre hét helyen⁸¹ bukkantam rá, azonban ezek közül csak

⁷⁶FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 16-22.

⁷⁷RITTING László 2014. http://www.ujkor.hu/portre/thaly_kalman (utolsó letöltés: 2014.12. 19.)

⁷⁸Gyűjtötte: Koczka Katalin, adatközlő: Sovári Tivadar 54 éves, 1962., Nyíregyháza

⁷⁹például Zserkés Margit gyűjtésében, adatközlő: Vajda Sándor 71 éves.

⁸⁰Gyűjtötte: Horváth Juliánna, adatközlő: Esze József 37. éves, 1962. 01. 05., Vásárosnamény

⁸¹1.) N. N. 1918: 283.

2.) KOZMA László—SOMOGYI Béla—EMBER János—SZÖLLŐSI Jenő 1906: 504.

3.) KOZMA László—SOMOGYI Béla—EMBER János—SZÖLLŐSI Jenő 1906.

4.) QUINT József—DRODZY Gyula 1927: 243.

5.) HAVAS István—MÜHLBECK Károly—PERESS Sándor—PÓSA Lajos 1927: 117-118.

6.) GYULAI Ágost 1926. 175-177.

7.) KOZMA László—SOMOGYI Béla—EMBER János—SZÖLLŐSI Jenő 1925: 129-130.

egyetlen egyszer⁸² nevezték meg Thaly Kálmánt, mint szerzőt. A többen ilyen aláírást találunk: népköltemény, kuruc népballada, régi kuruc ének. Ezek alapján finoman szólva sem kellett nagyon elmélyülnie a folklorizációnak, hogy a mű népkölteményként jelenjen meg, és az adatközlők ennek tudatában szavalják.

*

A filológiai kutatás tehát arra utal, hogy a szabolcsi etnográfiai kutatás által felgyűjtött anyagot Ferencziék csak szerették volna néphagyományként, a parasztság ősi nemzettudatának bizonyítékaként feltüntetni, valójában a magaskultúrából merített tudásról van szó. Egy-két vándormotívum kivételével mindenről kimutatható, hogy a nép a magaskultúrát közvetítő iskolában, illetve a magaskultúra képviselői által a népnek szerkesztett kiadványokban (kalendáriumok; Ortutay Gyula: Rákóczi két népe; Thaly Kálmán munkái) sajátította el ismereteit a Rákóczi-szabadságharcról. Ráadásul ez a tudás több esetben nem is folklorizálódott, azaz nem is kezdett el néphagyományként viselkedni, módosulni, alakulni a nép ajkán, hanem közvetlen egyezés van a tankönyvek, kalendáriumok és a válaszok közt.

Be kell valljam azonban, a népi történeti tudásából nem sikerült visszavezetnem a magaskultúrára néhány dolgot. Ezek a folkloristák által vándormotívumoknak nevezett elemek. Például a Rákóczi lova lábára fordítva felvert patkó, a csodakút, amely üzenetek közvetítésére alkalmas, Rákóczi harangja, esetleg az alagutak rendszere, melyeken keresztül közlekedett a fejedelem várai között. Annak ellenére, hogy ezeket nem sikerült a nyomtatott magaskultúrában megtalálnom, még nem zárhatjuk ki teljesen, hogy ennek a tudásnak nincs semmi köze az eredendően a magaskultúra közvetítésére kitalált iskolához, nem ott sajátították el. Erre a jelenségre Dobos Ilona figyelt fel 1971-ben megjelent *Parasztság és nemzeti érzés* című tanulmányában. Gyűjtése során az adatközlők azt mesélték neki, hogy „voltak tanítók, akik jó érzéssel nem történelmet tanítottak, hanem király-legendákat, meséket, vagy éppen a hely hagyományokat”.⁸³

IV.2. A Rákócziról és szabadságharcáról szóló népi tudás rétegződése:

Ez a fentről kapott népi tudás azonban nem egységes, jól elkülöníthető benne két önálló réteg: Az első az 1945 előtt keletkezett kalendáriumokból és tankönyvekből származó információt foglalja magába. Ide egyrészt a pozitivistá tudás elemeit sorolhatjuk, tehát évszámokat, fogalmakat, neveket, amelyet az adatközlők 1945 előtti iskolai tanulmányaik alatt sajátíthattak

⁸²KISS József 1925: 412.

⁸³DOBOS Ilona 1971: 48.

el. Másrészt a kalendárium-irodalomból átvett történeteket. Utóbbi azért kiemelten fontos, mert ebből értesült a nép a kurucok, de főleg Rákóczi életének anekdotáitól, valamint olyan ismeretekről, amelyek nem voltak részei az iskolai tananyagnak. Ilyenek például a munkácsi áruló Absolon Dánielről és Kőrössy Györgyről, a kis Rákóczi nevelőjéről,⁸⁴ valamint Bezerédy és Ocskay árulásával kapcsolatos történetek,⁸⁵ amelyek, mint láthattuk, kiinduló pontjai megannyi népi közlésnek. Emellett nagy jelentőséget tulajdoníthatunk a kalendáriumok végén évről évre folytatásokban megjelenő regényeknek is. Ezek mély benyomást keltettek olvasóikban a kurucság és a kuruc világ milyenségéről. Közel hozták hozzájuk nem csak a történelmi eseményeket és szereplőket, hanem a Rákóczi-kor történelmi díszleteit is.⁸⁶

Míg az előző rétegben a tudásanyag felhalmozása dominál, addig az 1945 utáni magaskultúrából vett elemek inkább ideológiai jellegűek. A legszemléletesebb példa erre a szóhasználat: a válaszok a szocialista korszak ideológiájának szótárát használják a 18. századi helyzet leírására, mint például *dolgozó nép, kizsákmányoló uralkodó osztályként* emlegetik a nemességet, vagy *nemzeti egységfrontról beszélnek*, amelyen azt értették, hogy az emberek származástól függetlenül támogatták a szabadságharcot. De olyan válaszadók is vannak, akik nem elégednek meg az új szavak használatával, komoly történelmi párhuzamokat állítanak, már-már fennköltten fogalmaznak: „*A nép szívébe zárta Rákóczit, ott él azóta is s ha emléke a rákövetkező szabadságharci emlékekkel egybe is folyik, s az idő fátyla sok mindent takar is, Rákóczi bujdosása, halála, a kurucok küzdelme nem volt hiábavaló. [...] a nép ha jóval később is, örömkönnnyekkel köszöntötte a szabadságot, korunk szocializmusát.*”⁸⁷

Az egyes események interpretálásában is felfedezhetőek a marxista nézetek. Most ebből a szempontból vizsgáljunk újra a korábban már a magaskultúrára visszavezetett motívumok közül néhányat.

Az egyik legszemléletesebb példa erre az az antiklerikális retorika, amit a kis Rákóczi Munkács feladása utáni Bécsbe kerülésével kapcsolatban érzékelhetünk. Itt ugyanis minden meghurcoltatásáért Kollonich Lipót érseket teszi felelőssé a nép. Kollonich politikai

⁸⁴1. KIS KÉPES NAPTÁR 1907: 24.

2. KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR 1928: 42-44.

3. RÁKÓCZI-NAPTÁR 1905: 29-33.

⁸⁵Lásd 63. és 64. lábjegyzet.

⁸⁶Ilyen volt Farkas Emőd *Rákóczi a hazáért* című regénye, amely nyolc éven keresztül 1905 és 1916 között jelent meg a Rózsa Kálmán és neje által kiadott RÁKÓCZI-NAPTÁRBAN.

⁸⁷Gyűjtötte: Farczádi Olivér adatközlők: Id. Békési György 75 éves; Baczik Károly 70 éves, 1962. 01. 06., Tiszalök

alávalóságát azzal is megmutatják a válaszok, hogy gaztetteit a Rákóczi-földeket jezsuita tulajdonba átjátszásának szándékával indokolják.⁸⁸

Az adatközlői vélemények szerint azonban nem csak ebben az egy esetben történik, hogy a nemzetárulás a magántulajdon gyarapodásához vezet, az erkölcstelen motivációkkal asszociálódik. Ezt figyelhetjük meg, amikor Károlyi Sándor árulásáról, azaz a szatmári békéről mesélnek a szabolcs-szatmáriak: Károlyi cselekedetének mozgatórugója a földszerzés vágya volt, amelyeket galádságáért cserébe meg is kapott a császártól.⁸⁹ Ez a narratíva, ti. hogy a magántulajdon eleve tisztességtelen, természetesen jól beleillik a marxista ideológiába, és különösen hasonlít az ötvenes évek Révai-féle kultúrpolitikájára, amelyben a az osztályharcos logika és a nemzeti függetlenségi retorika egymásba folyt.

Rákóczi ezzel szemben Rákóczi a közlésekben már-már 18. századi protokommunista vezérként van ábrázolva. Kollonich hiába pályázott Rákóczi vagyona, Rákócziból mégis hiányzik az az erkölcstelenség, ami a magántulajdon elkerülhetetlen következménye. A nép ugyanis szereti felemlegetni, hogy a fejedelem tulajdonképpen önként kollektivizálta magánjait: „saját vagyona jövedelmét is hadi célokra fordította.”⁹⁰ Politikája is „haladó” volt: létrehozta a „nemzeti egységet”, amiben nem számítanak sem a társadalmi, sem a vallási különbségek, csak a személyes érdekek. Erre példa Esze Tamás, alacsony származású sókereskedő gyors felemelkedése. Sőt, mivel katonái között nemzetiségi szempontból sem tett különbséget, az adatközlők által elképzelt Magyarországon mondhatni már a 18. században virágzott az internacionalizmus.⁹¹

V. A szabolcs-szatmári kutatás és Gellner modernista nacionalizmuselmélete

Az, hogy a magaskultúra döntő befolyást gyakorolt a nép történeti tudására jól illeszkedik a modernista nacionalizmuselméletekbe, különösen Ernest Gellnerébe. Gellner álláspontja ellentétben áll a dolgozatom elején már boncolgatott, az etnográfusok által propagált és a hétköznapiakban mindmáig hegemón primordialista nacionalizmuselmélettel, vagy, ahogy mondtuk: a nacionalisták nacionalizmuselméletével. Szerinte a nemzet nem egy ősidők óta

⁸⁸Lásd 46. lábjegyzet

⁸⁹Lásd: 66. lábjegyzet

⁹⁰Gyűjtötte: Teremi Ilona, adatközlő: István Lajos 71 éves, 1961. 12. 30., Nyíregyháza

⁹¹Lásd 72. lábjegyzet.

létező, természetes, magától értetődő egység,⁹² hanem modern fejlemény és társadalmi konstrukció, amelyet a közoktatásban mindenki által eltanult magaskultúra cementez össze.⁹³ Gellner abból indul ki, hogy a modern ipari társadalom zavartalan működésének, a jólét szakadatlan növekedésének két alapvető, egymásnak csak látszólag ellentmondó feltétele van: az emberek tudásának differenciálódása, ugyanakkor tudásuk egységesülése. Differenciálódásra azért van szükség, mert a termelés a modernitásban a munkamegosztás bonyolódásán alapul, a tevékenységek fokozódó specializálódásán alapszik, ez hozza létre a modern élettel járó hajsztát legitimáló gazdasági növekedést. Ez bonyolult munkamegosztás azonban csak akkor működőképes, ha van egy közös nevező, vagy, ahogy Gellner hívja: „kulturális standard”, homogén nemzeti kultúra, amely biztosítja, hogy a hatalmasra növekedett munkaszervezet résztvevői megértsék egymást, együttműködésre legyenek képesek, válllvetve küzdjenek az emberek egy közös célért. Az elmélet atyját idézve: „[...]a kultúra napjainkban az a szükséges közös médium, vagy talán inkább a minimális éltető erő, vagy inkább minimális atmoszféra, amelyben mindenki, aki az adott társadalomhoz tartozik, képes a lélegzésre, a túlélésre és a termelésre.”⁹⁴ Az országlakók ezt a szerény kiterjedésű, de homogén nemzeti kultúrát, azaz a nemzeti nyelvet, történelmet, irodalmi kánont, eszményeket, szimbólumokat, tehát a nemzethez tartozás minden kellékét az iskolarendszerben sajátítják el, elsősorban a mindenkinek kötelező elemi iskolában.⁹⁵ Egy másik neves nacionalizmuskutató, Eric Hobsbawm szerint az egységes közoktatás nem kevesebbet jelent, minthogy „az államon belül az embereket meghatározott országok állampolgáraivá alakítja át.”⁹⁶

Az állampolgárok által elsajátítandó egységes nemzeti kultúrájának fontos része a nemzeti történelem narratívája is. Ahogy Ernest Renan megfogalmazta: „*Hős múlt, nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) — íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet.*”⁹⁷

Mivel a szabolcs-szatmári gyűjtés kapcsán is kimutattuk, hogy a lejegyzett adatok túlnyomó többsége visszavezethető erre a modern korban kialakult homogén kultúrára, megdölni látszik az a tétel, hogy a hagyományörző parasztság körében már a 18. században is megfigyelhető a magyar nemzettudat, hiszen azt csak néhány évtizeddel korábban, az

⁹²SMITH, Anthony D. 1995: 12.

⁹³GELLNER, Ernest 2009: Gellner álláspontját 1983-ban kiadott és 2009-ben magyarul is megjelentetett *Nemzetek és a nacionalizmus* című művében fejti ki.

⁹⁴GELLNER, Ernest 2009: 54.

⁹⁵GELLNER, Ernest 2009: 176.

⁹⁶HOBBSAWM, Eric 1987: 129.

⁹⁷RENAN, Ernest 1995: 185.

iskolapadokban és a kalendáriumokat olvasva sajátították el a nacionalizmust és ezzel együtt a történelmi ismereteiket is. A Ferenczi-féle gyűjtés valójában nem azt derítette ki, milyen a néphagyomány, hanem azt tárta fel, hogyan is él a nemzeti kultúra az adatközlők fejében.

VI. Siker vagy kudarc?

De vajon mit mutat a Szabolcs-Szatmárban Rákóczi- és kurucokról szóló összegyűjtött anyag? Ha az adatok valóban a nemzetépítésről tájékoztatnak, nem a néphagyományról, akkor sikeres volt-e ez a nemzetépítési kísérlet vagy kudarc?

A nacionalizmus akkor sikeres, ha a nemzet tagjainak tudása egységes. Mint ahogyan már korábban említettem, ez adja az összetartozás érzését, a kommunikáció lehetőségét, tehát azt a kötőanyagot, ami az országhatáron belül egymás mellett élő emberekből összetartozó közösséget, nemzetet alkot. Mindezt teszi egy olyan világban, amelyben a családi kötelékeknél is értékesebbnek tekintjük a nemzeti összetartozás.

A szabolcsi kutatás arra utal, hogy Magyarországon ezt a célt nem sikerült elérni: a parasztok nemzeti történelemmel kapcsolatos tudása két szempontból sem egynemű. Egyrészt mert az egyes adatközlők történetei két egymással összeegyeztethetetlen nemzeti történelemértelmezés, az 1945 előtti és utáni nacionalizmus keveredései. Ez azt jelenti, hogy bár a szocialista nemzetépítés részsikereket ugyan elért, de nem tudta az emberek fejéből kiradírozni az előző korszak szemléletének maradványait. Másrészt – és főleg – a felgyűjtött tudás adatközlőről adatközlőre változik. Az egyes megkérdezettek egészen más információkkal bírnak Rákóczi- és a kurucokról, mindegy, hogy tudásuk 1945 előtti vagy utáni nemzetépítésre visszavezethető elemeit vizsgáljuk. Hiába rajzoltam meg fejtegetéseim elején az ideáltipikus népi tudást, nemhogy a válaszadók többsége nem tudta mindazokat az elemeket, ami a történetbe bekerült, de egyetlen egy ilyen személy sem volt, úgyszólván mindenki mást-mást tudott. Hiába kölcsönözte a nép a mindenkinek azonos képzést nyújtó iskolából, az uniformizált magaskultúrából történelmi tudását, ismeretei rendkívül szétartóak voltak. Úgy tűnik tehát, végső soron mind a '45 előtti, mind az azutáni nemzetépítési kísérlet kudarcot vallott.

A szabolcs-szatmári gyűjtés adatközlői azonban mégis rendelkeznek bizonyos mennyiségű egységes tudással. A helyzet komikumát pedig pont az adja, hogy ezeket a homogén

tudáselemeket kétségtelenül azok a történetek képezik, amelyeket nem sikerült visszavezetnem a magaskultúrára, tehát akár valódi néphagyományok is lehetnek: ezek azok a sztorik, amelyek sok-sok adatközlésben előfordulnak: a Rákóczi lova lábára fordítva felvert patkó, a fejedelem alagútja, ez a két motívum volt a legnépszerűbb az általam vizsgált anyagban. A legszemléletesebb példát erre Balsa község adja. Balsáról összesen tizennyolc lejegyzés érkezett be. Ezek közül tizennégyen tudtak a fordítva felvert patkó történetéről, tizenötön Rákóczi alagútjáról, tehát jól látszik, hogy mindkét vándormotívumot az adatközlők túlnyomó többsége ismerte. Ezeken kívül igen kedvelt elem a csodakút, amelyen keresztül egy „postakacsa” hordja az üzeneteket, esetleg kaszák vannak benne és abba dobják az árulókat, vagy Rákóczi harangja, amelyeket az adatközlők elmondása szerint ő maga adományozott bizonyos településeknek

VII. Tudatos hagyományteremtés: a szabolcs-szatmári Rákóczi-néphagyományok

„legyártása”

A Ferenczi-Molnár-féle kutatás nem tárgyilagosan feltárta a Rákócziékkal kapcsolatos népi történeti tudást, hanem alakította is azt, a kutatás módja, majd az adatközlés révén maga is aktívan részt vesz a nemzetépítésben. Hogy ezt belássuk, meg kell vizsgálnunk, a gyűjtés minden egyes szereplője, tehát a gyűjtők, a lejegyzők és az adatközlők is, hogyan hagyta rajta keze nyomát az anyagon. Vajon milyen motivációik lehettek, hogyan befolyásolták egymás tevékenységét és miként állt össze ez a „hagyománygyártó” gépezet?

Maga a néphagyománygyűjtés is, mint tipikus nacionalista cselekedet maradéktalanul beleillik Gellner elméletébe. Szerinte az nacionalizmus – épp azért, mert saját magát időtlen antropológiai állandónak tekinti – szeret az autentikus, ősi népi kultúra védelmezőjének szerepében tetszelegni. Azonban a valóságban ahelyett, hogy a népi kultúrát őrizné meg, egy új magaskultúrát „kalapál össze”.⁹⁸ Hiszen vagy nem az őseredeti néphagyományt találja, de azt mégis akként állítja be, illetve a neki tetsző, koncepciójába illő elemeket válogatja ki,⁹⁹ ahogy Ferencziék esetében is történt. Vagy, ha talál is valamennyi autentikusnak tűnő néphagyományt, mint esetünkben a Rákóczi lovára fordítva felvert patkó, vagy a várak

⁹⁸GELLNER, Ernest 2009: 158.

⁹⁹GELLNER, Ernest 2009: 76-79.

közötti alagutakról, kutakról szóló történetek, annak összegyűjtésével és nyomtatott gyűjteményekben történő közzétételével azt a magaskultúra részévé teszi, megrögzíti.

Először is vizsgáljuk meg a gyűjtés menetét. Ferenczi és Molnár kérdőívet készített, vagyis a diákok az adatközlőknél konkrétumokra kérdeztek rá, és nem csupán azt kérdezték, ki mit tud Rákócziról és a kurucokról. Ennek a hatása jól érzékelhető akkor, amikor az alagút motívumról mesélnek a megkérdezettek. Ez az egyik legnépszerűbb elem, amelyet nem sikerült visszavezetnem a korabeli magaskultúrára, azaz valódi néphagyománynak, Rákóczi népi emlékének sejtettem. Az adatközlők közül igen sokan ismerték a történetet, csakhogy ahányan voltak, annyiféle variánsban. Csak Petneházán nyolc adatközlő szól róla, hogy hallott már Rákóczi Ferenc alagútjáról. Ebből hatan konkrét településeket is megemlítettek, hogy ez hol futhatott. A hat közlés azonban öt különböző vonalvezetésről tud.¹⁰⁰ Mi magyarázhatja ezt? Nos, a következő kérdés vonatkozott az alagútra: „*Milyen történetet őriz a szájhagyomány Rákócziról és a kurucokról, amely a község egy-egy határrészéhez vagy más objektumhoz fűződik?* Így pl.: [...] Rákóczi útjáról, alagútjáról?”¹⁰¹ Hogy ilyen konkrétan megkérdezték, mit tudnak az adatközlők Rákóczi alagútjáról, még azok számára is bizonyított lett annak létezése, akik eddig nem tudtak róla. Csak a vonalvezetésről nem tudósít a kérdés. Azt azonban olyanok is könnyen megtippelhatték, aki korábban nem hallottak még az alagútról. Ez lehet a magyarázata a tömérdek variánsnak. Ugyan ilyen, előzetes ismeretek nélkül megválaszolható kérdés volt az is, amely a kurucok és a fejedelem ruházatára és fegyvereire vonatkozott.¹⁰² Az utóbbi azért is érdekes, mert egészen elképesztő válaszok is születtek, ezekből könnyen leszűrhetjük, hogyankeletkeztek a válaszok az adatközlések pillanatában. Egy leveleki megkérdezett szerint például a kurucok szokványos fegyvere volt a revolver,¹⁰³ míg egy kótaji férfi szerint inkább „fa ágyuval” harcoltak.¹⁰⁴ És ugyan ilyen érdekes eredmények születtek Rákóczi pénzének megtippeléséből is. Bár az adatközlők többsége tudta, hogy a helyes válasz a libertas, mégis van olyan, aki szerint Rákóczi aranypénzt vezetett be,¹⁰⁵ sőt, egy adatközlő a dollárt nevezi meg a szabadságharc alatt forgalomban lévő magyar valutának.¹⁰⁶ Nyilvánvalóan vannak azért olyanmotívumok is, amelyek esetében nem lehetett ennyire egyszerű a kérdések előzetes ismeretek nélküli megválaszolása.

¹⁰⁰ az alagút lehetséges helyei a petneháziak szerint: 1.) Szőny-Vaja-Kisvárdá-Munkács; 2.) Vaja-Kassa 3.) Szajol-Nyírbátor-Petneháza; 4.) Vaja-Nyírmada-Petneháza-Sárospatak; 4.) Szajol-Nyírbátor

¹⁰¹ FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972: 11.

¹⁰² A teljes kérdőívet dolgozatomban 6-7. oldalán feltüntettem

¹⁰³ Gyűjtötte: Balogh Gizella, adatközlő: Bus József 71 éves, 1962. 01. 12., Levelek

¹⁰⁴ Gyűjtötte: Sinku Katalin, adatközlő: Kovács István 66 éves, 1961. 12. 31. Kótaj

¹⁰⁵ Gyűjtötte: Kiss Edit, adatközlő: I. Bakti József, 1961. 12. 28., Nyírbátor

¹⁰⁶ Gyűjtötte: Enyedi Julianna, adatközlő: Özv. Dobai Károly, 1962. 01. 03., Petneháza

Azt is megállapíthatjuk, hogy a kérdőíves módszerrel Ferencziék már a gyűjtés megkezdése előtt körvonalazták, mit értenek Rákóczi- és kuruc néphagyományok alatt, és ez nyilvánvaló hatással volt a közlésekre, hiszen a beküldött válaszok jelentős része kérdés-válasz formájában volt megszerkesztve, nem összefüggő fogalmazásként, tehát a legtöbb esetben a gyerekek feltehetőleg végigkérdezték a listát, holott azt Ferenczi és Molnár csak támpontnak szánta. Ez kevés mozgásteret engedett az adatközlők valódi tudásának és gondolatainak, már ha volt ilyen, viszont annál nagyobb eséllyel működött afféle önbeteljesítő jóslatként, mindenki csak a felsorolt pontokról beszélt, úgy érezhette, hogy erről illik tudnia valamit.

De még a megkérdezettek emlékezetének korlátozásával is gazdag anyagot sikerült összegyűjteni. Főleg ahhoz képest, amit Luby Margit, szatmári származású néprajzkutató tudott lejegyezni bő két évtizeddel korábban. Neki ugyanis az amúgy is vékonyka *Népmondák Szabolcs-Szatmárból* című kötetében¹⁰⁷ csaka 41-69. számú elemek Rákóczi- és kurucairól szóló történeti népmondák. Ez nagyon kevés. A hatvanas években lejegyzett anyag és a paraszti történeti tudás, amelyről ez tanúskodik még érdekesebbé válik, ha Luby 1938-as kutatásának fényében nézzük. Ekkori vizsgálódásának célja, hogy kiderítse, mit tudott a falusi lakosság a magyar történelem prominens személyeiről (például II. Rákóczi Ferencről).¹⁰⁸ Így összegzi kutatása eredményét: „Az eredményt gondolatcsoportokban, százalékokban akartam kifejezni. A falu minden rétegét meg akartam szólaltatni. A módos kisgazda, a napszámos, a gazdasági cselédség, férfiak és nők, fiatalok és öregek rendre sorra kerültek volna, csak épp a rendszerezés maradt el, mert a semmit bajos rendezni”¹⁰⁹ Számokban kifejezve: Luby elmondása szerint ötven embert kérdezett meg, közülük hárman tudtak értékelhető tudást felmutatni.¹¹⁰

A két kutatás során gyűjtött anyag mennyiségi különbségének az okát aligha nem a gyűjtés módszerében kell keresnünk. Ezabban áll, hogy míg Luby Margit egyedül dolgozott, addig Ferencziék diákok segítségét vették igénybe. A tanulóknak ez egy iskolai feladat volt. Vajon mennyire lehettek motiváltak minél értékelhetőbb, teljesebb, dúsabb, „néphagyományszerűbb” anyag összegyűjtésében? Erről semmilyen információ nincs. Erős motiváltságra utal azonban például a rohodi eset. Rohodról az egyetlen beérkezett közlés a szó szerinti másolata az 1948-ban kiadott hetedik osztályos történelem tankönyv Rákóczi-rol

¹⁰⁷LUBY Margit 1985.

¹⁰⁸Két tanulmány született a kutatásból: LUBY Margit 1938: 169-176. és LUBY Margit 1939.

¹⁰⁹LUBY Margit 1938: 176.

¹¹⁰LUBY Margit 1938: 170.

szóló fejezetének.¹¹¹ Nyíregyházáról pedig két diák is olyan fontosnak ítélte meg a feladatot, hogy még komolyabb kutatást is végzett. Ezt onnan tudjuk, hogy a Nyíregyházi Levéltárat tüntették fel adatközlőként.¹¹²

A kutatás szervezői által elképzelt mintaadatközlő kétségkívül paraszt volt. Erre onnan következtethetünk, hogy Ferenczi Imre bármely tanulmányában, amelyben a néphagyományokról beszél, ezek hordozóit minden esetben a parasztságban látja.¹¹³ A parasztság nála, mint annyi mindenkinél, a nép szinonimája, és ennek a véleményét lehet megtudni a felmérésből. Az azonban, hogy valóban parasztok voltak-e a válaszadók, nem ilyen egyértelmű. Először is, voltak-e még egyáltalán parasztok, amikor a mű készült? Az 1960-as években ugyanis már aligha beszélhetünk a klasszikus értelemben vett parasztságról. Ráadásul a begyűjtött közléseken sem szerepel egyetlen egyszer sem a „paraszt” szó, mint az adatközlők önmeghatározása vagy a gyerekek által tulajdonított identitás. Ami ehhez a legközelebb áll, az a „földműves” megnevezés a válaszlapon. Azonban leggyakrabban a „tsz tag” meghatározással találkozhatunk. Valószínűleg Ferenczi ezen is parasztot érthetett. Azonban ez elég tág foglalkozási kört foglalhat magában. Így nevezték például a szövetkezetnek dolgozó kisiparosokat is,¹¹⁴ akiket pedig a legnagyobb jóindulattal sem „parasztosozhatunk” le. De a tsz-ben már a földet művelő tagok is egy nagyüzem keretében, munkamegosztásban dolgoztak, így nem is könnyű eldönteni, hogy munkájuk a parasztokéra vagy a nagyipari munkásokéra hasonlított-e inkább. Csakhogy a diákok jelentős hányada még csak nem is a tsz-tagok közül, hanem a magasabb iskolázottsággal rendelkező rétegek közül választotta ki mesélőit. Tanítókat, tanárokat, református lelkészt, BM dolgozót, sőt, még a vajai várkastély volt gondnokát is kifaggatták. A tanulók tehát igyekeztek olyan emberekhez fordulni információért, akiktől tetemesebb mennyiségű tudást reméltek magasabb képzettségükből és a „parasztsághoz” képest vélhetően nagyobb olvasottságukból kifolyólag. Vagyis a helyi értelmi elit tagjainak ismeretei is gyarapították a begyűjtött adattömeget. Ez magyarázhat valamennyit abból, hogy a kutatás által népi tudásként azonosított ismeretek annyira hasonlatosak a nemzeti magaskultúra tartalmához. Mindenesetre a kutatók a nyomát is eltüntették annak publikációikban, hogy a válaszokban nem tisztán a parasztság nyilatkozott. A sikeres kutatást determináló kérdőívek mellett tehát a diákok szabad adatközlő-választásának is szerepe volt a sikeres néphagyománygyűjtésben.

¹¹¹Gyűjtötte: Láng Olga, 1962. 01. 03., Rohod, amiből pedig a szó szerint kimásolt fejezet származik: ZSIGMOND—P. ZSIGMOND—RAVASZ—HECKENAST 1948: 179-188.

¹¹²A két gyűjtő Szabó Mária (gyűjtés ideje: 1931.12.28.) és Drégelyi Andrea (gyűjtés ideje: 1962.01.05.) volt

¹¹³Lásd például: FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás 1972. vagy FERENCZI Imre 1960.

¹¹⁴TERMELŐSZÖVETKEZET fogalma: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-572.html>

A „néphagyománygyártó” folyamatcsúcspontját azonban a kötetek megalkotása jelenti. Nem kisebb hatalom van ugyanis a szerkesztők kezében, minthogy ők döntenek el, mely elemek kerülhetnek be a publikált anyagba. Ezzel ők határozzák meg, hogy, a teljes gyűjtés mely darabjai jutnak el a szélesebb néptömegekhez és kerülnek így bele a Rákóczi-hagyományokkal kapcsolatos köztudatba, és mely történetek fognak a levéltárban egy dobozban porosodva az örök feledés homályába veszni. De vajon mi alapján válogathatott Ferenczi Imre és Molnár Mátyás. majd pedig Molnár Sándor? Kutatásaim alapján ezt nem sikerült kiderítenem. Csak arra jöttem rá biztosan, hogy a gyűjtés nyersanyagában a szerkesztők piros pipákkal jelölték azokat a szövegeket, amelyeket részben vagy egészben, köteteikben leközltek. De nem találtam egy olyan rendezési elvet, amely köré az összes kipipált elem rendezhető volna. Így az tűnik reális magyarázatnak, hogy a válogatás során a kötet szerkesztőkegyéni preferenciája érvényesült, azokat az elemeket választották ki, amely a saját „belső” néphagyomány-konceptiójukkal megegyezett.

VIII. Zárszó

Hogyan lettek a parasztokból kurucok? Az etnográfusok és a köz felfogása, miszerint a magyar parasztság kezdettől fogva „kuruc” volt, mivel Rákóczi emlékét költeményeiben, dalaiban és mondáiban az események megtörténte óta őrizte, megdőlt. Bár a Ferenczi Imre és Molnár Mátyás szervezésében a Rákóczi-szabadságharc témájában 1961-62-ben végrehajtott néphagyománygyűjtés során lejegyzett anyagról kimutatható, hogy túlnyomó többségében a magaskultúrából származó elemeket tartalmaz, tehát a történetek és lírai alkotások nem a nép önálló alkotásai, még csak nem is folklorizált javai a magaskultúrának. Olyannyira nem, hogy kevés kivételtől eltekintve, amit nem lehet visszavezetni nyomtatott kiadványokra, a tankönyv- és kalendáriumirodalomból kerültek át az adott motívumok a nép ajkára, onnan meg a Ferenczi-Molnár gyűjtésbe.

Mindezen csak akkor kell meglepődnünk, ha primordialista nacionalisták vagyunk és úgy tekintünk a néphagyományokra, mint az évszázadokig visszanyúló nemzeti érzés bizonyítékaira. Ha azonban Ernest Gellner modernista nacionalista „szemüvegén” keresztül nézzük a folyamatot, a jelenség érthetővé válik. A szabolcs-szatmári parasztok ugyanis azt az iskolában elsajátított közös nemzeti kultúrát mesélték el, amely a modern államokban a közösségek tagjai közötti összetartó erőt képviseli. Ennek ellenére sem állíthatjuk azt, hogy a megkérdezettek történelemképének nemzetiesítése sikertörténet lett volna. A lejegyzett

történetek ugyanis széttartóak, márpedig a nacionalizmus akkor lett volna sikeres, ha a nemzet tagjainak tudása egységes lenne. Ez azonban a jelek szerint nem történt meg.

Bár az iskolában és a nyomtatott művekből elsajátított magaskultúra hatását még így sem vitathatjuk a szabolcs-szatmári parasztok nemzeti érzéseinek kialakulásában, a parasztból kuruccá válás folyamata valójában csak az 1961-62-es néphagyománygyűjtő összeírás alatt teljesedett be, és nem feltétlenül a valóságban, hanem csupán az adatlapokon. A rásegítést jelentette egyrészt az, hogy Ferenczi Imre és Molnár Mátyás nem minden Rákóczi- és kuruc néphagyományra volt kíváncsi, hanem kérdőívet szerkesztettek, amelyben pontosan körvonalazták, milyen témákkal kapcsolatos hagyományokat tartanak értékesnek, mi érdekli őket. Ezzel már a gyűjtés megkezdésének pillanatában pontosan ki voltak alakítva a még le nem jegyzett hagyománykör főbb paraméterei. A másik „kurucosító” tényezőt az volt, hogy az adatgyűjtő gyerekek a kutatók szándékával ellentétben nem a paraszti származású rokonokat, ismerősöket kérdezték meg, mit tudnak a kérdőíven feltüntetett témákról, hanem ismeretségi körük műveltebb tagjait. Ez azt eredményezte, hogy a lejegyzések gyakran a magasabban iskolázott adatközlők tudását képviselik, és nem mindig a parasztságét, de a kutatók mégis úgy értelmezték, mintha azt képviselték volna.

Úgy látszik tehát, hogy a szabolcs-szatmári parasztok nem maguktól, de még nem is csak az iskolapadban ülve váltak kuruccá, hanem talán nem is voltak azok, és csak a kutatás állított elő egy olyan képet róluk, amik akként ábrázolta őket

IX. Irodalom- és forrásjegyzék

Vay Ádám Múzeum dokumentumai. Adattári szám: 71-75

BENEDEK Elek—FÖLDES Géza—SZÁVA János

1906: Elemi iskolások olvasókönyve. Elemi iskolák V. és VI. osztálya számára. Benedek Elek—Földes Géza—Száva János (szerk.). Budapest, Lampel Kiadó, 1906.

CONVERSI, Daniele

1998: A nacionalizmuselmélet három irányzata.

[http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf675.pdf – utolsó letöltés: 2014. 10. 29.]

CSERNAI Mátyás—OSZTIE Béla—FARKAS Gyula

1928. Magyar Olvasókönyv: Az elemi népiskolák IV. osztálya számára. Budapest, Kalász Tankönyvkiadó Részvénytársaság, 1928? 72-74. (*Kalász Tankönyvek*)

CSABAI Tibor—EBERÉNYI Tibor—KISS Kálmán—KÖVESI Józsefné—TÖRÖK Imre

1954: Magyarkönyv: az általános iskolák VIII. osztálya számára. Csabai Tibor—Eberényi Tibor—Kiss Kálmán—Kövesi Józsefné—Török Imre (szerk.). Budapest, Tankönyvkiadó, 1954.

DOBOS Ilona

1971: Parasztság és nemzeti érzés. Valóság, 1971. 47-53.

FARKAS Emőd

1912: Zrínyi Ilona, a kurucz királyasszony története. Budapest, Rózsa Kálmán és neje könyvkiadó vállalat, 1912.

FERENCZI Imre:

1960: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni mondahagyományban. *Ethnographia*, 71. (1960) 389-436.

1966: Történelem, szájhagyomány, mondahagyomány: egy magyar népmondakör történeti és társadalmi összefüggése. *Ethnographia*, 77. (1966) 49-73.

1969: A kuruc kor mondavilága. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Sectio Ethnographica et Linguistica = Néprajz és Nyelvtudomány*, 13.(1969) 31-43.

1972: Bevezető. In: Ferenczi Imre—Molnár Mátyás (szerk.): *Fordulj kedves lovam: Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*. Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, 1972. 9-34.

FERENCZI Imre—MOLNÁR Mátyás:

1972: *Fordulj kedves lovam: Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*. Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, 1972. 9-34.

GELLNER, Ernest

2009: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Barabás András ford. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.

GYULAI Ágost

1926: *Új olvasókönyv a népiskolák V. és VI. osztálya számára*. Gyulai Ágost (szerk.). Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1926.

HAVAS István—MÜHLBECK Károly—PERESS Sándor—PÓSA Lajos

1927: *Olvasókönyv: az elemi népiskolák V-VI. osztálya számára*. Szerk.: Havas István—Mühlbeck Károly—Peress Sándor—Pósa Lajos. Singer és Wolfner. 1927.

HOBBSAWM, Eric

1987: *Tömeges hagyománytermelés - Európa: 1870-1914*. In.: Hofer Tamás—Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1987. 127-197.

HOROWITZ, Donald L.

2006: *A primordialisták*. *Magyar Kisebbség*, 10. (2006) 39-40. 235-249.

KÉPES RÁKÓCZI NAPTÁR

1925: *Képes Rákóczi naptár az 1925. évre*. Budapest, Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal, 1925.

1926: *Képes Rákóczi naptár az 1926. évre*. Budapest, Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóvállalat, 1926.

1927: *Képes Rákóczi naptár az 1927. évre*. Budapest, Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóhivatal, 1927.

1928: *Képes Rákóczi naptár az 1928. évre*. Budapest, Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóvállalat, 1928

1929: Képes Rákóczi naptár az 1929. évre. Budapest, Méhner Vilmos-féle Könyvkiadóvállalat, 1929.

KINCSES KALENDÁRIUM:

1946: Kincses kalendárium. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat, 1945.

1953: Kincses kalendárium. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat, 1952.

1958: Kincses Kalendárium. Budapest, Hírlapkiadó Vállalat, 1957.

KISS Béla—KÖVES Károly:

1958: Történelem. Az általános iskolák VII. osztálya számára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1958.

KIS KÉPES NAPTÁR

1907: Kis Képes Naptár az 1907. évre. Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1907.

KISS József

1925: Falusi és tanyai iskolások olvasó- és tankönyve. A népiskolások V. és VI. osztálya számára. B évfolyam. Szerk.: Kiss József. Budapest, Lampel Kiadó, 1925.

KOVÁCS Ákos

2005: Nemzeti hangszerünk: a tárogató. In: Musica Pannonica, 2005/6. [<http://ketezer.hu/2005/06/musica-pannonica/> utolsó letöltés: 2014. 10. 26.]

KOZMA László—SOMOGYI Béla—EMBER János—SZŐLLŐSI Jenő

1906: A Faragó család: olvasókönyv elemi iskolák V-VI. osztálya számára. Kozma László—Somogyi Béla—Ember János—Szöllősi Jenő (szerk.): Budapest, Lampel Kiadó, 1906.

1925: A Faragó család: olvasókönyv elemi népiskolák VI. osztálya számára. Kozma László—Somogyi Béla—Ember János—Szöllősi Jenő (szerk.) Mihályi Ferenc (áltdolg.). Budapest, Lampel Kiadó, 1925.

LUBY Margit

1938: Népünk történeti tudásáról. Társadalomtudomány XVIII. (1938) 4-5. 169-176.

1939: Népünk történeti tudása. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és ny. Rt., 1939.

1985: Népmondák Szabolcs-Szatmárból. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1985.
(*Folklór és etnográfia 21.*)

MAGYAR- ÉS ERDÉLYORSZÁGI KIS KÉPES NAPTÁR

1904: Magyar- és erdélyországi kis képes naptár. Budapest, Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1904.

MAGYAR Zoltán

2000: Rákóczi a néphagyományban. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. (*Osiris könyvtár-Folklór. Sorozatszerk.: Voigt Vilmos*)

MOLNÁR Mátyás:

1978: A beregi táj Rákóczi és kuruc néphagyományai. In: Mező András (szerk.): *Találkozás Bereggel*. Vásárosnamény, Járási Könyvtár, 1978. 107-116.

MOLNÁR Sándor

2003: Rákóczi néphagyományok nyomában- Vaja, Vay Ádám Múzeum, 2003.

N.N.

1918: Katholikus iskolások olvasó és tankönyve. Szerkesztette több katolikus tanító. Budapest, Lampel Kiadó, 1918.

NOSZKAI Gábor

2012: Szellemi életre kelni... Holmi, 24. (2012) 3. [<http://www.holmi.org/2012/06/noszkai-gabor-szellemi-eletre-kelni%E2%80%A6> - utolsó letöltés: 2014. 12. 20.]

ORTUTAY Gyula:

1940: Rákóczi két népe. Budapest, Mefhosz Könyvkiadó, 1940. (*Magyarok Könyvtára sorozat*)

QUINT József—DRODZY Gyula

1927: Magyar gyermek olvasókönyve: az elemi népiskolák V-VI. osztálya számára Quint József —Drodzy Gyula (szerk.): Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet, 1927.

RÁKÓCZI-NAPTÁR

1905: Rákóczi-naptár az 1905. közönséges esztendőre érdekes elbeszélésekkel, igaz történetekkel és sok csinos képpel. Budapest, Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt., 1905.

1907: Rákóczi-naptár az 1907. Községes esztendőre. Érdekes elbeszélésekkel, igaz történetekkel és sok csinos képpel. Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1907.

1912: Rákóczi-naptár az 1912. esztendőre. Érdekes elbeszélésekkel, igaz történetekkel és sok csinos képpel. Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1912.

1915: Rákóczi-naptár az 1915. közönséges esztendőre. Érdekes elbeszélésekkel, igaz történetekkel és sok csinos képpel. Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1915.

1917: Rákóczi-naptár az 1917. esztendőre. Érdekes elbeszélésekkel, igaz történetekkel és sok csinos képpel. Rózsa Kálmán és Neje Könyvkiadó és Könyvnyomda Rt. 1917.

RAVASZ László

1935: Záróciikk. In: Lukinich Imre (szerk.): *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*. Budapest, Franklin-Társulat, 1935.

RENAN, Ernest

1995: Mi a nemzet? Réz Pál ford. In: Bretter Zoltán— Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: A nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 171-188.

RITTING László

2014: „A fejedelem íródeákja” – Thaly Kálmán életműve.
[http://www.ujkor.hu/portre/thaly_kalman - utolsó letöltés: 2014. 12. 19.]

SMITH, Anthony D.

1995: A nacionalizmus. Heil Tamás ford. In: Bretter Zoltán— Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 9-27.

TERMELŐSZÖVETKEZET:

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-572.html> utolsó letöltés: 2014. 12. 28.

VOIGT Vilmos:

1978: Rákóczi kora és a magyar népköltészet In: Sinkovics István—Gyenes Vilmos (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok : a II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészek előadásai*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1978. 131-174.

2008: Van-e kulturális emlékezete a népnek. In: Papp Richárd—Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat - kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.

ZSIGMOND László—P.ZSIGMOND Pál—RAVASZ János—HECKENAST Gusztáv:

1948: Történelem a VII. osztály számára. Budapest, Kiadja a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, 1948.